

Niels Chr. Sidenius:

Verdenskommunismen efter 1945 - om nogle teoretisk-ideologiske forudsætninger for eurokommunismen

1. Indledning

Opkomsten og udviklingen af det fænomen, der i det sidste par år er blevet kendt under betegnelsen "eurokommunismen", har for alvor profileret nogle problemstillinger, hvis behandling er af afgørende betydning for hele den internationale kommunistiske bevægelse og af speciel interesse for kommunistiske og socialistiske partier og bevægelser i de højtudviklede kapitalistiske lande.¹

De rejste problemstillinger er mangfoldige, bl.a. fordi de i stadig større udstrækning formuleres ud fra det enkelte lands og dermed det enkelte kommunistpartis særlige baggrund og forudsætninger; men i hovedsagen kan de sammenfattes under to hovedproblemområder: revolutions- og socialismeopfattelsen og internationalismeopfattelsen. Fælles for de to problemområder er, at eksplicit eller implicit står holdningen til Sovjetunionen og de sovjetkommunistiske erfaringer centralt. Ikke fordi holdningen til Sovjetunionen indtager den afgørende position i den eurokommunistiske teori og praksis, men fordi de sovjetiske erfaringer og det sovjetiske samfundssystem historisk har været fremstillet og opfattet som modellen for et socialistisk samfund. Udviklingen af en kommunistisk strategi for omformningen af de højtudviklede kapitalistiske lande indebærer derfor en eksplicit eller implicit stillingtagen til de grundlæggende sovjetiske erfaringer.

Inden for revolutions- og socialismeopfattelsen rejses især følgende problemstillinger i og af det eurokommunistiske projekt. Karakteren af overgangen til socialisme, specielt problemet om fredelig vs. ikke-fredelig overgang, men også spørgsmålet om klassegrundlaget for den samfundsforandrende kraft, d.v.s. alli-

1) I denne artikel omtales de østeuropæiske m.fl. lande og partier som socialistiske henholdsvis kommunistiske, fordi det er den almindelige sprogbrug, og udtrykker disse landes/partiers erklærede selvforståelse.

anceproblemet. Indholdet i det styre, der etableres gennem den samfundsforandrende proces, især problemet om proletariatets diktatur eller en mere pluralistisk og på bredere alliancer baseret politisk-økonomisk magt. Det kommunistiske partis rolle, struktur og funktion i og efter 'revolutionen': spørgsmålet om partiets a priori ledende rolle, den demokratiske centralisme, monopoliseringen af magten hos ét parti, der internt fungerer monolitisk. Spørgsmålet om Sovjetunionen kan opfattes som model for opbygningen af socialisme i andre lande, specielt i de vesteuropæiske, og i sammenhæng hermed, spørgsmålet om forskellige og selvstændige veje til socialismen. Afledt heraf og snævert forbundet med overgangsprocessens karakter står problemet om forholdet mellem socialisme og demokrati. Og endelig rejses det fundamentale spørgsmål om karakteren af det sovjetiske system - kan det betegnes som socialistisk?

Inden for internationalismeopfattelsen stilles især problemet om den proletariske internationalisme, dvs. sammenhængen mellem den nødvendige internationale orientering og rodfæstelsen i og orienteringen mod løsningen af de nationale problemstillinger. Mere præcist dækker begrebet over en omfattende orientering mod og loyalitet over for den sovjetiske politik og ideologi. I snæver sammenhæng med denne problemstilling står forholdet mellem de socialistiske lande og forholdet mellem de kommunistiske partier. Her tænkes specielt på spørgsmålet om verdensbevægelsens karakter af en samlende organisering eller en væsentlig mere løs kontaktstruktur. Den første form kan indebære, og har historisk betydet, anerkendelse af et ledende centrum, dvs. en politisk og ideologisk ledelse af verdensbevægelsen, mens den anden form kan betyde reducere af de afgørende fællesholdninger til en anerkendelse af Oktoberrevolutionens betydning som forudsætning for videre socialistiske gennembrud. - Endelig skal nævnes forholdet mellem de socialistiske og kapitalistiske lande, spørgsmålet om fredelig sameksistens. Denne problemstilling bliver ikke direkte aktualiseret af eurokommunismen, men den praktiserede fredelige sameksistens udgør en nødvendig betingelse for eurokommunisternes koncentration om den nationale politik under samtidig fastholdelse af placeringen inden for verdensbevægelsen.

Disse problemstillinger, som eurokommunismen har sat i fokus i de sidste års socialistiske debat, er imidlertid ikke oprindeligt rejst af eurokommunismen, men har rødder langt tilbage i den kommunistiske verdensbevægelse.

Allerede i Komintern-perioden 1919-1943 førtes der diskussioner om problemstillinger, der rimeligst kan placeres under de to hovedproblemområder, revolutions- og socialismeopfattelsen og internationalisme-opfattelsen. Af mange grunde, hvoraf her blot skal nævnes Oktoberrevolutionens internationale autoritet, blev diskussionerne ret hurtigt totalt præget af de ensidige sovjetiske problemer og erfaringer. Revolutions- og socialismeopfattelsen blev stort set en generalisering af de sovjetiske erfaringer, og internationalismeopfattelsen blev meget hurtigt bestemt af de sovjetiske opbygningsinteresser. Dette blev ideologisk formuleret i teorien om opbygningen af socialisme i ét land og utvetydigt formuleret af Stalin i 1927: "En internationalist er uden forbehold, uden tøven, uden at stille betingelser parat til at beskytte Sovjetunionen".²

Når der i denne artikel fokuseres på eurokommunismens historiske rødder, er det derfor velbegrundet ud fra både plads- og indholdsmæssige hensyn at undlade en nærmere behandling af Komintern-perioden og i stedet koncentrere fremstillingen om udviklingen inden for verdenskommunismen efter 1945. Tilspidset kan man nemlig sige, at det først er erfaringerne fra modstandsbevægelsen mod nazismen og opkomsten af folkedemokratierne og den heraf følgende tendens til i forstærket grad at koncentrere sig om de nationale problemer, der aktualiserer behovet og muligheden for en politisk-ideologisk nytænkning.

Ud fra ovenstående bestemmelse af eurokommunismens væsentlige problemstillinger og ud fra den tidsmæssige afgrænsning er det artiklens formål at fremdrage de afgørende elementer i verdenskommunismens udvikling, der (mere eller mindre direkte) peger frem mod eurokommunismen. Disse elementer behandles primært i

2) Citeret fra Niels Chr. Sidenius, Kommunistisk Internationale 1928-1935, Århus 1976, p. 14. For en videre diskussion af forholdet mellem Sovjetunionen/SUKP og Komintern kan der henvises til ibid., pp. 12-21; Nicos Poulantzas, Faschismus und Diktatur, München 1973, pp. 237-49; og Fernando Claudin, Krisen i den kommunistiske verdensbevægelse, Bind 1, Århus 1977.

deres ideologiske udformning, især fordi det herved bliver lettere at foretage umiddelbare relateringer til eurokommunismen; men også fordi en anden tilgang ville inkludere meget omfattende real-analyser.

Sådanne fremadpegende elementer i den kommunistiske ideologi kan imidlertid ikke betragtes isoleret, men må relateres til den generelle udvikling i verdenskommunismen, og specielt til de sovjetiske reaktioner på nyformuleringerne og deres konsekvenser. Derfor behandler artiklen også de ideologiske udformninger af SU's reaktioner, således at det bliver muligt at se den historisk sted-fundne vekselvirkning mellem moskvakommunismen og nyformuleringsforsøgene. Derved skulle det også blive muligt bedre at forstå den ideologiske proces frem mod de eurokommunistiske formuleringer.

De nævnte problemstillinger har været rejst forholdsvis rent teoretisk-ideologisk; men langt overvejende har de været fremtvunget eller været en del af mere spektakulære begivenheder i den verdenskommunistiske bevægelse. De er blevet rejst af ikke-regerende kp'er, men især er de blevet artikulert ud fra forholdene mellem/i de regerende KP'er, og her har både stormagtspolitiske og nationalpolitiske aspekter og interesser indtaget en afgørende plads. Det bør her præciseres, at artiklen kun inddrager disse begivenheder og interesser i den forstand, at de fungerer som "bærere" af den ideologiske udvikling, men ikke nærmere behandler dem som selvstændige begivenheder og interesser. Eksempelvis betyder dette, at hverken de grundlæggende interesser bag den sovjetiske udenrigspolitik eller det national- og stormagtspolitiske indhold bag polemikken mellem SU og Kina behandles.

Fremstillingen samler sig kronologisk om følgende væsentlige begivenheder/ideologiske diskussioner i verdenskommunismens udvikling efter 1945. 1) Kominformperioden, specielt opkomsten af den jugoslaviske "reformkommunisme"; 2) SUKP's 20. Partikongres i februar 1956 og dens konsekvenser; 3) perioden 1957-64, specielt den "jugoslaviske revisionisme", polemikken mellem Moskva og Peking og Togliattis Testamente; og 4) "foråret i Prag" 1968 og "Breshnev-doktrinen".

2. Kominformperioden 1947-1956: opkomsten af den jugoslaviske "Informkommunisme"

I perioden omkring og umiddelbart efter 2. Verdenskrigs afslutning dannedes i Østeuropa en række regimer, der af flere grunde var klart venligtsindede over for SU (Sovjetunionen). Karakteristisk for disse lande var, at de i alt væsentligt var befriet fra nazistisk besættelse og undertrykkelse ved hjælp af Den røde Hær - den eneste undtagelse var Jugoslavien, der i det store og hele havde befriet sig selv gennem en omfattende og langvarig partisanrig. Denne selvstændige befrielse havde ikke været uden problemer og modsætninger i forholdet til SU, primært fordi den nationale befrielse var knyttet sammen med en social forandring.³ Selv om denne ikke i det væsentlige adskilte sig fra den sovjetiske model, kom den alligevel SU på tværs, fordi den kunne true den "store alliance" med især USA og England.⁴

I denne periode frem til o. 1947 var forskellene mellem de østeuropæiske landes udvikling store, fordi de reelt havde mulighed for at tage vide hensyn til nationale karakteristika. Derfor blev de jugoslaviske selvstændighedstræk ikke så belastende for SU, at bevarelsen af dens position i Østeuropa og af forholdet til vestmagterne betingede direkte forholdsregler. Da den "store alliance" imidlertid efterhånden blev afløst af den kolde krig, skete der en stramning på to måder: (1) de østeuropæiske landes politik og socialistiske opbygning blev søgt ensrettet efter den sovjetiske model og mere direkte underlagt den aktuelle sovjetiske politiks behov. Og (2) de væsentligste vesteuropæiske kommunistpartier, PCF og PCI (Frankrigs og Italiens kommunistiske Parti), blev yderligere indordnet under den sovjetiske udenrigspolitik - og til begge formål blev Kommunistisk Informationsbureau anset for egnet instrument.⁵

3) Fernando Claudin, Krisen i den kommunistiske verdensbevægelse, Bind 2, Århus 1978, pp. 361-68.

4) Ibid., p. 364.

5) Zbigniew Brzezinski, The Soviet Bloc. Unity and Conflict, Cambridge, Massachusetts 1971, p. 59; Fernando Claudin, Krisen i den kommunistiske verdensbevægelse, Bind 2, op.cit., pp. 445-46.

2.1. Kominform og Jugoslavien

Kominform blev dannet i september 1947 med sæde i Beograd. Formålet var en nødvendig udveksling af erfaringer og en frivillig koordinering af partiernes aktiviteter, der skulle foregå på grundlag af gensidige overenskomster, og kun når den var nødvendig.⁶ Dette fremtræder som en garanti for partiernes autonomi, men sammenholdt med Shdanows positive omtale af Komintern, bemærkningerne om det "unaturlige" i partiernes isolation og påpegningen af partiernes fælles interesser og opgaver⁷ opstår en stærk skepsis over karakteren af denne autonomi. Føjes hertil SU's faktiske magtstilling i Østeuropa (bortset fra Jugoslavien) og den generelle kommunistiske identificering af SU med socialismen, fremstår klart billedet af et organ, der primært kunne tjene sovjetiske politiske interesser. Således blev det også anvendt!

Dannelsen af Kominform udtrykte et brud med den foregående periode og indledningen til en periode hyppigt karakteriseret som stalinisme.⁸ Dette placerede den jugoslaviske selvstændighed som en potentiel ideologisk og politisk trussel mod den sovjetiske autoritet,⁹ jvf. f.eks. de jugoslaviske erfaringer fra partisankrisen og planerne om dannelsen af en Balkan-Union. Fra slutningen af marts 1948 aktualiseredes dette modsætningspotentiale i en stadig skærpet polemik mellem SUKP og JKP (Jugoslaviens Kommunistiske Parti) - en polemik, der i det store og hele var præget af mange ikke direkte ideologisk betonedede synspunkter (f.eks. omkring de sovjetiske militærrådgiveres aktivitet i Jugoslavien), men som alligevel flere steder pegede frem mod markering af ideologiske forskelle. Således hedder det i et brev af 14. april fra JKP's CK (Centrakomité), at de jugoslaviske kommunister bestemt ikke placerer SUKP's og det sovjetiske systems rolle i baggrunden, "... men vi udvikler socialismen i vort land i noget forskellige former". Og videre "... der er mange specifikke aspekter

6) Resolution über den Austausch von Erfahrungen und die Koordinierung der Tätigkeit der auf der Konferenz vertretenen Kommunistischen Parteien, i Boris Meissner, Das Ostpakt-System. Dokumentensammlung, Frankfurt a.M. 1955, p. 99.

7) Referat des Sekretärs des ZK der KPdSU(B) A.A. Shdanow über die internationale Lage, ibid., pp. 96-97.

8) Zbigniew Brzezinski, op.cit., p. 62.

9) Richard Lowenthal, World Communism. The Disintegration of a Secular Faith, New York 1966, p. 6.

ved den sociale transformation af Jugoslavien, der kan være til nytte for den revolutionære udvikling i andre lande...".¹⁰

Selv om samme brev fastholder den "broderlige loyalitet" til SUKP, marxismen-leninismen og SU,¹¹ var det ingen sag for SUKP at gøre denne strid til et Kominform-anliggende og få de øvrige partier med på en kras fordømmelse af JKP 28. juni 1948. Således beskyldes JKP bl.a. for en uvenlig politik over for SUKP, for at have en forkert partiopfattelse i form af en undervurdering af partiets rolle, for manglende partidemokrati og for overtrædelse af princippet om ligeberettigelse mellem Kominforms partier. Kort sagt beskyldes partiet for en falsk linie i uden- og indenrigspolitiske spørgsmål: for en afvigelse fra marxismen-leninismen.¹²

Indholdet i denne fordømmelse rejser især forholdet mellem nationalisme (det enkelte lands egen vej til socialisme) og internationalisme, dvs. ideologisk solidaritet med og anerkendelse af "Sovjetunionens ledende rolle". SU's vægtning af forholdet mellem disse to principper fremgik med al ønskelig tydelighed af dens fortsatte hårde fremfærd. I november 1949 blev ledelsen af JKP stemplet som en "... fascistisk-nationalistisk klike, der er blevet et redskab for den internationale imperialistiske reaktion...".¹³ Sammenhængende hermed blev der foretaget udrensninger af alle påståede "titoister" og af alle, der havde været fortalere for en vis selvstændig national udvikling under fastholdelse af Sovjetunionens internationale lederskab.¹⁴

Historiens ironi træder imidlertid frem i denne udvikling: o. 1948/49 kunne man ikke med rimelighed tale om en egentlig selvstændig jugoslavisk socialisme ("reformkommunisme"); men de

10) Robert Bass et al. (eds.), The Soviet-Yugoslav Controversy, 1948-1958: A Documentary Record, New York 1959, p. 20.

11) Ibid., p. 22.

12) Resolution des Informationsbüros über die Lage in der Kommunistischen Partei Jugoslawiens, i Boris Meissner, Das Ostpakt-System. Dokumentensammlung, op.cit., pp. 99-102.

13) Resolution des Informationsbüros über die Verteidigung des Friedens und Kampf gegen die Kriegstreiber, ibid., p. 106.

14) Svarer nærmest til begrebet "domesticism" hos Zbigniew Brzezinski, op.cit., p. 52. Blandt de mange udrensede må nævnes Gomulka.

økonomisk-politiske følger af udstødelsen af Kominform tvang ledelsen af JKP til at tage de hidtidige doktriner op til fornyet overvejelse. SU's brud med Jugoslavien markerede derfor ikke en sejr, men snarere et dobbelt nederlag: dels var det første gang et kommunistisk parti eksplicit og med held havde modsat sig SUKP-direktiver, og dels betød udviklingen etableringen af et potentielt socialistisk alternativ til SU. Sammen med KKP's (Kinas kommunistiske Parti) selvstændige (men aldrig direkte SUKP-udfordrende) og i 1949 sejrrige politik betød bruddet med Jugoslavien, at den sovjetiske ideologiske dominans kun på overfladen stod urørlig ved 50'ernes begyndelse.

2.2. Den jugoslaviske "reformkommunisme"

SU's og folkedemokratiernes brud med Jugoslavien betød en akut om-lægning af landets udenrigshandel i form af en økonomisk orientering mod Vesteuropa og USA. Som følge af den næsten totale isolation fra det øvrige Østeuropa udvikledes de socialistiske konceptioner i Jugoslavien i kimform, begyndende allerede i midten af 1948. Centralt står her i første omgang konceptioner, der direkte berører forholdene inden for verdensbevægelsen, nemlig (1) kravet om ligeberettigelse mellem verdensbevægelsens partier og afvisningen af et "ledende centrum", (2) kravet om de socialistiske landes økonomiske og politiske ligeberettigelse, og (3) retten til en selvstændig vej til socialisme, bestemt af det pågældende lands politiske, økonomiske og kulturelle traditioner og betingelser.¹⁵

Den videre udfyldning af det sidste punkt¹⁶ fulgte i løbet af en kort årrække, betinget af både de stadig ændrede økonomiske og politiske betingelser og den inertie, der lå i opgøret med og udviklingen af en doktrin. I maj 1949 blev en skarp skillelinie trukket mellem en bureaukratisk deformation af socialismen og udviklingen af et socialistisk demokrati; og da en bureaukratisk centralisme blev anset for den største fare for en socialistisk udvikling, gennemførtes efterfølgende en indledende decentrali-

15) Wolfgang Leonhard, Die Dreispaltung des Marxismus. Ursprung und Entwicklung des Sowjetmarxismus, Maoismus & Reformkommunismus, Düsseldorf 1970, p. 347.

16) De to første punkter kunne JKL kun påvirke minimalt p.g.a. eksklusionen af 'det gode selskab'.

sering og afbureaukratisering i den statslige økonomiske sektor. I juni 1950 indledtes den afgørende forandring i form af indførelsen af hemmeligt valgte arbejderråd, der betegnede det første skridt på vejen til en ændring af statejendommen til samfundsmæssig ejendom. Her ud fra indledtes et teoretisk opgør med den sovjetiske parti- og statsteori, idet det understregedes, at den socialistiske udvikling ville medføre både statens og partiets bortdøen. Og endelig i nov. 1952 ændredes partiets navn fra JKP til Forbundet af Kommuniste / Jugoslaviens kommunisters Liga (JKL), samtidig med at en organisatorisk decentralisering supplerede den politiske fra juni 1951.¹⁷

Selv om der fra 1953 (hvor der i øvrigt indledtes en tilbagevending af den stalinistisk prægede kollektivering) nok kan tales om en stagnation i den jugoslaviske "reformkommunisme", og selv om JKL ikke reelt mistede sine politisk ledende funktioner,¹⁸ eksisterede der nu et ideologisk, principielt alternativ til den sovjetiske forståelse af marxismen og socialismen. Dette alternativ - delvis politisk realiseret - angik både socialismens indhold i det enkelte land, forholdet mellem socialistiske lande og kommunistiske partier, og de socialistiske landes forhold til den øvrige verden (jvf. Jugoslaviens "aktive sameksistens"-politik over for vesten og det meget positive forhold til dele af den 3. verden).

Den jugoslaviske socialisme havde en vis tiltrækningskraft - også i Østeuropa,¹⁹ men generelt må man sige, at dens gennemslag i de moskvakommunistiske partier var ringe. Dette skyldtes i vid udstrækning den kolde krigs styrkelse af den "lejr-mentalitet", som SU og de kommunistiske partier havde udviklet i Mellemlørigstiden. Denne opslutning bag en politisk-ideologisk og delvis militær konfrontationslinie over for den kapitalistiske verden betød, at SUKP's position ideologisk i det store og hele fremtrådte uantastet i verdensbevægelsen.

17) Wolfgang Leonhard, op.cit., pp. 348 ff.

18) Walter Laqueur and Leopold Labedz (eds.), Polycentrism. The New Factor in International Communism, New York 1962, pp. 51-53.

19) Wolfgang Leonhard, op.cit., p. 354.

2.3. SU's tilnærmelse til Jugoslavien

Med Stalins død i begyndelsen af 1953 og den efterfølgende "stille afstalinisering"²⁰ udvikledes efterhånden en åbning for de jugoslaviske synspunkter og dermed i et videre forløb muligheden for en ændring af de moskvakommunistiske konceptioner. Resultatet af denne proces viste sig tydeligt i de erklæringer, der fremkom i forbindelse med Khrushchevs pludselige besøg i Beograd i slutningen af maj 1955. Allerede ved sin ankomst tog Khrushchev væsentlige skridt: dels talte han om fredelig sameksistens som grundlaget for SU's relationer med andre lande, dels opfordrede han til genoptagelse af de partimæssige relationer, idet begge partier karakteriseredes som marxistisk-leninistiske.²¹

Af fælleserklæringen fra d. 2. juni fremgår imidlertid, at de jugoslaviske kommunister ikke ville købe en sådan partiforbindelse, og at SUKP måtte acceptere væsentlige jugoslaviske synspunkter. Først og fremmest anerkendelse af suverænitet, uafhængighed, integritet og lighed mellem de to stater og i deres forhold til andre stater, men også gensidig respekt for og ikke-indblanding i hinandens indre anliggender (hverken økonomiske, politiske eller ideologiske). Dette fordi "... spørgsmålet om intern organisering, eller forskelle i sociale systemer og forskellige former for socialistisk udvikling udelukkende er en sag for det pågældende land".²² Endelig formuleredes det (jugoslaviske) synspunkt, at militærblokke øger den internationale spænding og udbreder krigsfaren.²³

Selv om SUKP således ikke anerkendte den jugoslaviske opfattelse, at også de ideologiske blokke udgjorde en fare,²⁴ og selv om fortolkningerne af Beograd-deklarationen var forskellige,²⁵ var der taget afgørende skridt i opløsningen af den eksisterende

21) Statement by Soviet First Party Secretary Nikita S. Khrushchev on Arrival at Belgrade Airport, May 26, 1955, i Robert Bass et al. (eds.), op.cit., pp. 53-54.

22) Joint Soviet-Yugoslav Declaration, ibid., p. 57.

23) Ibid., p. 58. Dette erklæres umiddelbart efter Warszawa-Pagtens dannelse!

24) Richard Lowenthal, op.cit., p. 15.

25) Ibid., p. 20. JKL mente, at også de eksisterende styre i Østeuropa kunne udvikle en selvstændig vej til socialismen.

sovjetkommunistiske doktrin. De næste og måske mest afgørende skridt blev taget i februar det følgende år.

3. SUKP's 20. Partikongres og dens konsekvenser

Der var flere årsager til, at SUKP's 20. Partikongres fik så vidtrækkende konsekvenser: den indledte 'afstramning' kombineret med krisen omkring afsløringen af Stalins forbrydelser, mange kommunistlederes deltagelse i anti-Tito kampagnens forbrydelser, og kampen om arvefølgen i SU.²⁶ Hertil må føjes, at initiativet til den efterfølgende reorganisering af verdensbevægelsen ikke kun kom fra kongressen, men også skyldtes KKP's voksende selvstændighed, udviklingen i Ungarn og Polen, og den politisk-ideologiske nyorientering i PCI.²⁷ Alligevel kan man næppe overvurdere betydningen af kongressen.

3.1. SUKP's 20. Partikongres, februar 1956

Allerede på kongressens åbne del var der rettet en vis kritik af personkulten, men det egentlige gennembrud kom først ved kongressens slutning i form af den såkaldte "hemmelige tale"; Khrushchev holdt for en kreds af de delegerede.²⁸ I talen behandles bl.a. Lenins kritik af Stalin og dennes brud med de leninske partinormer, udrensningerne, Stalins forsyndelser ved krigens begyndelse og som hærleder, forskellige affærer efter krigen, forholdet til Jugoslavien og Stalins selvforherligelse. Først ved talens afslutning tages der hul på de mere ømtålelige emner, effekterne af personkulten og den nuværende ledelses placering.

Om det første emne hedder det, at den faktiske ledelse i Stalins sidste år var en alvorlighindring for den sovjetiske sociale udvikling,²⁹ men at politikken i Stalins selvforståelse var et

26) Walter Laqueur and Leopold Labedz (eds.), op.cit., p. 12.

27) Ibid., p. 28.

28) N.S. Khrushchev, On the Cult of Personality and its Consequences, i T.H. Rigby (ed.), The Stalin Dictatorship, Sidney 1968, pp. 23 ff. (Den i juni 1956 af State Department offentliggjorte tale er aldrig bekræftet af SUKP og først modvilligt af flere vestlige kp'ere, f.eks. PCF. Om følgerne heraf kan der henvises til Information, d. 5., 6. og 8. marts 1977, København 1977).

29) Ibid., p. 78.

forsvar for arbejderklassens interesser og for socialismens og kommunismens sejr.³⁰ Hvad angår det andet emne beskrives den afhængighed af og frygt for Stalin, som efterhånden udvikledes blandt de øvrige i ledelsen,³¹ men meget længere går analysen ikke. Den hemmelige tale må således siges at indeholde klare begrænsninger: det er især tiden efter 1934, der behandles; de nuværende lederes ansvar omtales stort set ikke; kritikken rettes mod personen Stalin og ikke mod systemet; der lægges ikke op til en anden politik, der afgørende kunne forandre systemet - der var kort sagt tale om en kontrolleret afstalinisering fra oven.³²

Når den "hemmelige tale" på trods af fraværet af en egentlig analyse og systemomfattende kritik alligevel kunne få meget voldsomme følger, skyldtes det (ud over det allerede nævnte) især to forhold. For det første havde personen Stalin for mange kommunister stået som garanten for socialismen i SU - hvorledes skulle dette system vurderes efter afsløringerne af Stalin, og hvordan skulle de nuværende ledere vurderes, når ikke engang Stalin stod over for kritik? Og for det andet indeholdt den åbne del af kongressen flere afgørende ændringer i den eksisterende sovjetmarxistiske doktrin. Disse ændringer pegede i retning af udviklingen i den jugoslaviske socialismekonception og blev senere hovedpunkter i polemikken mellem KKP og SUKP.

Det første tema var spørgsmålet om fredelig sameksistens i forholdet mellem stater med forskelligt socialt system, der nu klart afvistes at være et taktisk element, og i stedet erklæret for generallinien i SU's udenrigspolitik. Denne politik, der implicerer kappestrid på det økonomiske område og fortsat ideologisk kamp, var af afgørende betydning, fordi "... der er kun to veje: enten fredelig sameksistens eller historiens mest ødelæggende krig. En tredje mulighed findes ikke".³³ Det andet tema var krig eller fred under imperialismen. Hidtil havde det været en tese i

30) Ibid., p. 82.

31) Ibid., pp. 79 ff.

32) Wolfgang Leonhard, op.cit., p. 206.

33) Rechenschaftsbericht des Zentralkomitees der K.P.d.S.U. an den 20. Parteikongress, i Boris Meissner (Hrsg.), Das Ende des Stalin-Mythos, Frankfurt a.M. 1956, pp. 106-07 (citát p. 107).

marxismen-leninismen, at krige var uundgåelige under imperialismen; men i 1956, hvor imperialismen ikke længere var et verdenssystem, og hvor de progressive og fredsvendige kræfter var organiseret, vurderedes situationen anderledes. Selv om det imperialistiske økonomiske grundlag for krige fortsat eksisterede, var kriges uundgåelighed ikke noget skæbnebestemt.³⁴

Det tredje tema - spørgsmålet om forskellige landes overgang til socialisme - blev rejst som konsekvens af de nævnte ændringer på den internationale arena. Ud over den sovjetiske form for socialistisk samfundsforandring nævntes også en folkedemokratisk, ligesom både den kinesiske og jugoslaviske opbygning af socialismen indeholdt nye og egenartede konkrete former. Og sandsynligvis ville fremtiden bringe en øget mangfoldighed af former, der ikke behøvede at hænge sammen med en borgerkrig (som jo var en del af den sovjetiske model). SUKP fastholdt, at der skulle ske en revolutionær omformning af det kapitalistiske samfund til et socialistisk; men borgerkrig og voldsanvendelse var slet ikke den eneste mulighed, og afhang for øvrigt mere af den udbytende klasses vold end af arbejderklassen. Videre rejstes spørgsmålet om en parlamentarisk overgang til socialisme, og herom siges, at i en række kapitalistiske lande er det muligt for arbejderklassen (sammen med andre sociale kræfter) at "... erobre et stabilt flertal i parlamentet og forvandle det fra et organ for det borgerlige demokrati til et instrument for den virkelige folkevilje. I dette tilfælde kan denne i mange højtudviklede kapitalistiske lande traditionelle indretning blive et organ for det virkelige demokrati, for de arbejdendes demokrati".³⁵ Dog betones, at det under alle former for overgang til socialisme er en nødvendig og afgørende forudsætning, at arbejderklassen med dens fortrop i spidsen overtager den politiske ledelse - ellers er overgang til socialisme umulig.³⁶

Relateres disse tre temaer og opgøret med stalinkulten til de i Indledningen opstillede problemstillinger, er det for en umid-

34) Ibid., pp. 107-08.

35) Ibid., pp. 108-09 (citát p. 109).

36) Ibid., p. 109.

delbar betragtning spørgsmålet om forskellige overgange til socialismen, der fremtræder centralt, fordi det falder sammen med praktisk-politiske og ideologiske overvejelser hos de eurokommunistiske partier.

I en bredere idehistorisk relatering til eurokommunismen har de andre temaer dog deres klare betydning. Dels var de med til at begrunde tesen om forskellige overgange til socialismen (hvor arbejderklassen og det kommunistiske partis ledende rolle er det eneste virkeligt fremhævede), dels åbnede de for de enkelte kp'eres fjernelse fra den i politisk-ideologisk forstand meget golde altomfattende konfrontation med det borgerlige samfunds institutioner og (delvis) politiske partier. Samtidig muliggjordes et mindre helhjertet forsvar for den sovjetiske politik, hvilket igen på længere sigt aktualiserede mere kritiske analyser af SU og SUKP.

3.2. Togliattis kritik, udviklingen i Polen og Ungarn og de sovjetiske reaktioner

I de vestlige kommunistpartier gav opgøret med persondyrkelsen anledning til usikkerhed og forvirring både blandt medlemmer og ledere; men opgøret styrkede også (i hvert fald for en periode) selvstændige synspunkter på SU og verdensbevægelsen - specielt i PCI. Mest kendt er interviewet med Togliatti fra d. 16. juni "9 spørgsmål angående stalinismen".³⁷ Heri erklæres SU for socialistisk og for den første store socialistiske model for arbejderklassens erobring af magten og opbygning af socialismen. Videre siges, at da de kapitalistiske klasser er forsvundet, eksisterer der en social og politisk homogenitet, der overflødiggør et flerpartisystem, idet den konflikts dialektik, der fremmer samfundets udvikling i stedet udtrykkes inden for hele systemet af koordinerede organisationer.³⁸ Men Togliatti taler også om nødvendige modifikationer af systemet, specielt om en øget decentralisering, der bedre kunne inddrage de brede massers initiativ og således udvikle det demokratiske liv. Ligeledes peger han på to uheldige konsekvenser af den manglende diskussion af vanske-

37) Palmiro Togliatti: "9 Domande sullo Stalinismo", i Russian Institute Columbia University (ed.), The Anti-Stalin Campaign and International Communism, New York 1956, pp. 97-139.

38) Ibid., pp. 100 og 109-10.

lighederne med at opbygge socialismen: for det første stagnerede massernes aktivitet og for det andet blev alle vanskeligheder og tilbageslag tilskrevet sabotage, kontrarevolutionære gruppers aktivitet etc.³⁹

Togliatti kritiserer dog ikke mindst formen på opgøret med Stalin: der er faktisk ikke tale om en marxistisk analyse, men om en ensidig kritik af Stalins person, der hverken forklarer, hvorfor eller hvordan persondyrkelsen kunne opstå og udvikles. I stedet må der gennemføres en forklarende analyse af udviklings-trinene i det sovjetiske samfund, således at Stalins personlige fejl kan adskilles fra de elementer, der går ned til samfundets rødder. "I dag er det vigtigt at svare korrekt ... på spørgsmålet om, hvordan de fejl, der er fordømt i dag, var sammenflettet med udviklingen af et socialistisk samfund, og om der ikke på et bestemt tidspunkt af selve udviklingen af dette samfund indtrådte visse forstyrrende elementer, fejl af en generel karakter, som hele den socialistiske lejr må være på vagt imod ... men hvad der må studeres grundigt og opklares er problemerne angående sammenhængen mellem politisk demokrati og økonomisk demokrati, problemet om det interne demokrati og ledelsesfunktionen i partiet sammen med statens demokratiske funktion, og hvordan en fejl på et af disse områder kan have følgevirkninger på hele systemet" (min understregning).⁴⁰

Afsluttende i interviewet kommer Togliatti ind på den 20. Partikongres' følger for den internationale kommunistiske bevægelse, der vil have fordel af det forstærkede behov for og ønske om en stadig større autonomi i vurderingerne. SUKP har skabt den første store model for opbygningen af et socialistisk samfund, men selv for de kommunistisk ledede lande kan og må den sovjetiske model ikke længere være obligatorisk, og for andre grupper af lande er forholdene igen anderledes. "Hele systemet bliver polycentrisk, og endog i selve den kommunistiske bevægelse kan vi ikke tale om en enkelt vejviser, men snarere om et fremskridt, som nås ved at følge veje, der ofte er forskellige" (min under-

39) Ibid., pp. 110-11 og 121 ff.

40) Ibid., pp. 118 ff. og 128 (citater).

stregning).⁴¹ Et fælles problem for partierne ser Togliatti dog rejst af Stalin-kritikken, nemlig faren i partierne for en bureaukratisk degeneration, stivhed i det demokratiske liv, sammenblanding af en konstruktiv revolutionær kraft med ødelæggelse af den revolutionære legalitet, som bestemt må undgås.⁴²

Godt en uge senere uddybede Togliatti nogle af disse synspunkter. Her gentages, at den sovjetiske socialistiske erfaring ikke kan gælde for de andre socialistiske lande og da slet ikke for de lande, hvor KP'erne endnu er i opposition;⁴³ men især markeres polycentrismeopfattelsen stærkere. Til det polycentriske system svarer nye relationer mellem de kommunistiske partier; det enkelte parti må have fuld autonomi, og bilaterale relationer mellem partierne skal sikre gensidig forståelse, tillid, samarbejde og enhed. Svarende hertil skal den proletariske internationalismes ånd styrkes i partiet og arbejderklassen, men indholdet skal klart afspejle de aktuelle betingelser og ikke være en gentagelse af fortidens formularer.⁴⁴ Endelig uddybes spørgsmålet om overgang til socialisme således, at flere partier kan eksistere under socialismen, hvoraf nogle kan deltage i opbygningen, ligesom tilskyndelsen til grundlæggende ændringer kan komme fra forskellige partier - altså ikke kun fra kommunisterne. Det er derfor forståeligt, at SU ikke - "specielt ikke på dette område" - kan bruges som model, en bemærkning, der vel også gælder udsagnet om partiernes forsvinden under opbygningen af socialisme.⁴⁵

Denne klare omend langt fra sammenhængende og udfoldede afvigelse fra de hidtidige sovjetiske grundpositioner i marxismen-leninismen fik ikke lov til at stå uantastet. Yderligere tilskyndet af oprøret i Poznan i Polen d. 28. juni strammede SUKP atter grebet om de kommunistiske partier i form af en CK-resolution fra d. 30. juni. Heri siges, at SUKP er ved at overvinde konse-

41) Ibid., pp. 138-39 (citát p. 139).

42) Ibid., p. 139.

43) Palmiro Togliattis Report to the Central Committee of the Italian Communist Party, June 24, 1956. Ibid., pp. 214-15.

44) Ibid., pp. 215-16.

45) Ibid., pp. 235-36 (citát p. 236).

kvenserne af personkulten, at kritikken af denne bygger på marxismen-leninismen og derfor garanterer mod en gentagelse af fænomenet. Endelig 'forklares' personkulten med henvisning til visse objektive, historiske omstændigheder og træk i Stalins personlighed - der kan således hverken tales om ændringer i det sociale system eller om årsager heri til persondyrkelsen.⁴⁶

I resolutionen kritiseres Togliatti eksplicit for det synspunkt, at det sovjetiske samfund indeholder visse former for degeneration,⁴⁷ og implicit kritiseres han for opfattelsen af verdensbevægelsen: nok har Komintern og Kominform standset aktiviteterne, men det betyder ikke, at international solidaritet og kontakter mellem revolutionære broderpartier på marxismen-leninismens grund er overflødige. Under socialismens vækst og tydeliggørelsen af forskellene i vejene til socialismen må de marxistiske partier styrke deres ideologiske enhed og internationale broderlige solidaritet. "De kommunistiske partier ... er forenet af loyalitet til den videnskabelige ideologi marxismen-leninismen, til den proletariske internationalismes ånd...". Ud fra de nationale forhold samles de kommunistiske partier og styrker deres gensidige bånd og samarbejde, idet en sådan enhed er nødvendig p.g.a. den internationale reaktions sammenslutninger og blokke.⁴⁸ Endelig markeres entydigt, at arbejderklassen vil marchere mod socialismen "... anført af de erfarne kommunistiske avantgarde...".⁴⁹

Denne sovjetiske tilrettevisning standsede stort set kritikken i de vestlige kp'er, også i PCI, omend Togliattis accept af den sovjetiske forklaring på persondyrkelsen var noget mindre uforbeholden end f.eks. PCF's.⁵⁰ Den udvikling, der var startet i Polen og Ungarn efter SUKP's 20. Partikongres, kunne imidlertid

46) Resolution of the Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union, June 30, 1956, ibid., pp. 279, 281 ff., 284 ff. og 293.

47) Ibid., pp. 299-300.

48) Ibid., pp. 303-04 (citat p. 304).

49) Ibid., p. 306.

50) Togliatti Statement on Soviet Party Resolution, ibid., pp. 307-08; og Statement of the Central Committee of the French Communist Party, July 6, 1956, ibid., pp. 319-22.

ikke standses så let, men gav anledning til fortsat ideologisk strid og efterhånden til politisk-militære konfrontationer.

Blandt polske marxister udvikledes synspunkter, der var kritiske over for forholdene inden for verdensbevægelsen p.g.a. udenlandske kommunisters underordning i forhold til SU. Også den sovjetiske partikonception blev kritiseret for sin monolitisme og gennemført hierarkiske funktionsmåde, ja, endog anvendelsen og doktrineringen af Lenins partimodel under de aktuelle omstændigheder blev kritiseret. Endelig blev der krævet en ny model for socialismen, der blandt andet inkluderede arbejderselvforvaltning⁵¹ - der rejstes kort sag krav om en omfattende reform af den gængse marxisme-leninisme. De ungarnske marxisters kritik gik på dogmatiseringen af marxismen, monopoliseringen af udlægningen af marxismen-leninismen og videre på spørgsmålet om uafhængighed, demokratisering af systemet, omfattende ændringer af planlægnings-systemet inden for økonomien og udviklingen af et sandt demokrati.⁵²

I første omgang søgte SUKP at markere grænserne for de politisk-ideologiske udviklingsmuligheder ved at udsende en erklæring d. 30. oktober, der mere generelt bestemte forholdet mellem de socialistiske lande. "Forenet af de fælles idealer om opbygningen af det socialistiske samfund og af den proletariske internationalismes principper kan landene i de socialistiske nationers store fællesskab kun opbygge deres gensidige relationer på principperne om fuldstændig ligeberettigelse, anerkendelse af territorial integritet, den statslige uafhængighed og suverænitet og den gensidige ikke-indblanding i indre anliggender. Dette udelukker på ingen måde et snævert broderligt samarbejde og gensidig hjælp mellem landene i det socialistiske fællesskab på det økonomiske, politiske og kulturelle område, ja dette er tværtimod en forudsætning" (min understregning).⁵³

På sin vis er der her tale om en sovjetisk indrømmelse af folkedemokratiernes indre selvstændighed, og som sådan bekræftes

51) Wolfgang Leonhard, op.cit., pp. 359-64.

52) Ibid., pp. 364-70.

53) Erklärung der Regierung der UdSSR über die Grundlagen der Entwicklung und weiteren Festigung der Freundschaft und Zusammenarbeit zwischen der S.U. und den anderen sozialistischen Staaten, i Ost-Probleme, Bonn 1956, pp. 1630-31 (citat p. 1630).

den i Fælleserklæringen udarbejdet d. 18. november af repræsentanter for SU og Polen.⁵⁴ Men som den anden invasion i Ungarn i begyndelsen af november viste, var erklæringen også klart grænsesættende og som sådan en advarsel om at løsrivelse fra fællesskabet var utålelig.

Herefter fulgte en klar ideologisk stramning, hvor SUKP bl.a. understregede troskaben til den socialistiske internationalisme som den væsentligste forudsætning for socialismens opbygning. Denne stramning havde især adresse til de jugoslaviske kommunister. JKL havde nemlig forhold sig kritisk til bl.a. opgøret med personkulten; men kættersk var i særlig grad den påstand, at den jugoslaviske socialisme udgjorde en meget fremskreden og anvendelig socialistisk model for de øvrige kp'er.⁵⁵

Den skærpede ideologiske kurs over for JKL og alle videreudviklinger og overfortolkninger af de ideologiske nyskabelser på SUKP's 20. Partikongres skyldtes således frygt for et ideologisk, politisk og i sidste ende militært frafald fra moskvakommunismen. En sådan udvikling ville imidlertid på flere måder også skade den anden store socialistiske stat, Kina, der kun vanskeligt kunne undvære de socialistiske landes solidaritet og hjælp. Det mest energiske forsøg på at bevare verdensbevægelsens ideologiske enhed ser vi derfor komme fra KKP.

3.3. KKP's ideologiske intervention

Allerede i april 1956 havde KKP markeret en vis kritik af opgøret med Stalin,⁵⁶ og 29. december kom den endelige sammenfatning og opstramning. Denne må både ses som en delvis kritik af opgøret med

54) Gemeinsame Erklärung, i Ost-Probleme 1956, Bonn 1956, pp. 1728-30.

55) For denne ideologiske polemik kan der henvises til: Rede des Genossen M.A. Suslow auf der Festsitzung des Moskauer Sowjets am 6. November 1956, i Ost-Probleme 1956, Bonn 1956, pp. 1737; Rede des Genossen Tito in Pola, i Ost-Probleme 1956, Bonn 1956, pp. 1702-08; Für den weiteren Zusammenschluss der Kräfte des Sozialismus auf der Grundlage der marxistisch-leninistischen Prinzipien, i Ost-Probleme 1956, Bonn 1956, pp. 1711-20.

56) Geschichtliche Erfahrungen über die Diktatur des Proletariats. Zusammenfassung der Erörterungen auf der erweiterten Sitzung des Politischen Büros des Zentralkomitees der Kommunistischen Partei Chinas, i Ost-Probleme 1956, Bonn 1956, pp. 625-32.

Stalin og dele af SU's politik over for Kina, som en ideologisk støtte til moskvakommunismen med SU/SUKP i spidsen, og som et forsøg på selvstændigt at præge bevægelsens ideologiske indhold.⁵⁷

I artiklen behandles 4 problemområder: (1) vurderingen af Sovjetunionens revolutionære grundlinie, (2) vurderingen af Stalins fortjenester og fejl, (3) kampen mod dogmatisme og revisionisme, og (4) proletarietets internationale solidaritet. Her skal om det andet problemområde blot siges, at KKP vurderer Stalins fortjenester højere end hans fejl.⁵⁸ Med hensyn til SU's revolutionære grundlinie søger KKP at uddrage de grundlæggende erfaringer, der udgør marxismens-leninismens almene sandhed og er alment anvendelig. Disse er 1) nødvendigheden af et marxistisk-leninistisk parti, opbygget demokratisk-centralistisk og i snæver forbindelse med masserne; 2) under partiets ledelse erobrer proletariet og de arbejdende masser den politiske magt gennem revolutionær kamp; 3) efter revolutionens sejr etableres proletarietets diktatur og en skridtvis kollektivisering indledes; 4) staten, ledet af proletariet og kommunistpartiet, leder folket i en planmæssig socialistisk udvikling; og 5) proletarisk internationalisme. Denne grundlinie er fælles; men på andre områder kan revolutionen og opbygningen være forskellig, og i denne forstand er der tale om en egen og selvstændig udviklingsvej.⁵⁹

Bestemmelsen af kampen mod dogmatisme og revisionisme indeholder en indirekte kritik af den sovjetvenlige fløj i KKP i begyndelsen af 30'erne og en kritik af dem, der kalder opgøret med Stalins fejltagelser for afstalinisering og dermed fremmer en revisionistisk linie. Men især leveres et ubetinget forsvar for proletarietets diktatur. Afviger man fra dette grundlæggende marxistisk-leninistiske princip, er det ensbetydende med et begyndende forræderi mod marxismen-leninismen, fjernelse fra den proletariske revolutions sag og afstandtagen fra den nødvendige centralisme i det socialistiske demokrati og det proletariske partis ledende rolle i de socialistiske lande.⁶⁰

57) Weitere Bemerkungen über die historischen Erfahrungen der Diktatur des Proletariats, i Ost-Probleme 1957, Bonn 1957, pp. 130-39.

58) Ibid., p. 135.

59) Ibid., pp. 132.

60) Ibid., pp. 136-37.

Endelig behandles proletariatets internationale solidaritet. De kommunistiske partier skal styrke den indbyrdes solidaritet gennem ligeberettigelse og gennemførelsen af ægte og ikke blot formale rådslagninger og således nå frem til fælles synspunkter og handlinger. Den proletariske internationalisme må forbindes med de enkelte folks patriotisme, og kp'erne må repræsentere deres folks legitime nationale interesser - og det skal ske uden at tilsidesætte mindre landes interesser.⁶¹ Heri ligger en god portion kritik af SUKP og SU, men artiklens generelle formål var ikke blot en sådan kritik og dermed markering af KKP's synspunkter, men også en sikring af enheden med SU i spidsen. Derfor hedder det også, at SU siden 1917 ubrydeligt har været centrum for den internationale kommunistiske bevægelse "... fordi den er det første sejrige socialistiske land, det mægtigste land i den socialistiske lejr, fordi den kan yde de andre socialistiske lande og folkene i forskellige lande i den kapitalistiske verden en meget betydningsfuld hjælp", og derfor må den internationale proletariske solidaritet med SU stadig styrkes.⁶²

Denne kinesiske artikel må tillægges stor betydning for verdenskommunismen. For det første markerede den KKP's intervention i den europæiske kommunistiske diskussion og dermed Kinas voksende betydning inden for bevægelsen, også set i forhold til SU. For det andet indeholder den et forsøg på en dækkende, men kinesisk inspireret, fastlæggelse af det principielle indhold i marxismen-leninismen, af bevægelsens ideologiske enhedsgrundlag. For det tredje indeholder den - på trods af den indirekte, men klare kritik af sider af SUKP's og SU's politik - en ret bred opbakning bag nogle sovjetiske standpunkter, specielt omkring proletariatets diktatur, den proletariske internationalisme, og SU's lederrolle. Endelig faldt den rent tidsmæssigt sammen med en kraftig neddæmpning af de mere offensive, selvstændigt formulerede ideologiske synspunkter i vestlige kp'er (jvf. f.eks. at der ikke kom noget virkeligt gennembrud på PCI's kongres i december 1956). Hermed indledtes en pe-

61) Ibid., p. 138.

62) Ibid.

riode, hvor især den "jugoslaviske revisionisme" og forholdet mellem SUKP og KKP stod på dagsordenen.

4. 1957-64: Den "jugoslaviske revisionisme, polemikken mellem SUKP og KKP og Togliattis Testamente

4.1. 1957-Deklarationen

Kulminationen på den ideologiske stramning kom på Novemberkonferencen i 1957. De 12 regerende kp'ers Deklaration er blevet udlagt ret forskelligt, lige fra et skridt i retning af polycentrisme over en genskabelse af enheden på en ny basis til en gennemsættelse af Moskvas udlægning af det fælles indhold i verdensbevægelsen.⁶³ Indledningsvis kan konstateres, at konferencen fastlagde ni lovmæssigheder for den socialistiske revolution og opbygning, hvoraf de vigtigste var: det kommunistiske partis lederrolle i revolutionen og etableringen af proletariatets diktatur, fælleseje af de vigtigste produktionsmidler, gradvis socialistisk omformning af landbruget, socialismen og kommunismen opbygges planøkonomisk, socialismens erobringer forsvares mod ydre og indre anslag, solidaritet mellem arbejderklasserne.⁶⁴ Alene i disse principper ligger en stramning i forhold til tidligere bestemmelser af lovmæssigheder, men Deklarationen går endog længere.

De socialistiske lande siges at skulle basere deres gensidige relationer på principperne om fuldstændig ligeberettigelse, respekt for territorial integritet, statslig uafhængighed og suverænitet og ikke-indblanding i hinandens indre anliggender, hvortil kommer den gensidige, broderlige hjælp. Men samtidig pålægges alle arbejdende at støtte SU og de socialistiske lande, og enheden og sammenholdet skal styrkes som en garanti for hvert enkelt socialistisk lands nationale uafhængighed og suverænitet. Når det så hedder, at socialismen har sejret i SU, der er den første og største socialistiske magt, træder to forhold klart frem. For det første kan man ikke stille sig uden for dette fællesskab og samtidig hævde

63) Walter Laqueur and Leopold Labedz (eds.), op.cit., p. 32; Richard Lowenthal, op.cit., p. 39; Boris Meissner, Die "Breshnew-Doktrin", Köln 1969, p. 21.

64) Moskva-deklarationen, november 1957, i Den store Polemik Peking-Moskva, I, København 1975, pp. 129-30.

at opbygge socialismen, og for det andet er den sovjetiske udlægning af marxismen-leninismen rådende inden for fællesskabet. Dette sidste bekræftes bl.a. af, at beslutningerne på SUKP's 20. Kongres tillægges historisk betydning for den internationale kommunistiske bevægelse.⁶⁵ Endelig kræves en forstærket kamp mod afvigelser inden for bevægelsen, idet indsatsen fordeles således, at dogmatismen skal fordømmes, mens den stærkeste kamp skal rettes mod højre-opportunismen, d.v.s. revisionismen, der udgør den aktuelle hovedfare.⁶⁶

4.2. Den "jugoslaviske revisionisme"

Den jugoslaviske tilknytning til den egentlige østblok havde nået sit højdepunkt omkring midten af 1957, men især en militær integration var stadig et stridspunkt. Efter Moskva-deklarationen forværredes relationerne mellem Jugoslavien og østlandene hastigt, og i foråret 1958 spillede JKL ud med et egentligt alternativ til moskvakommunismen.⁶⁷

Programmet karakteriserer Stalin-perioden som en stalinistisk udvikling, der klart indeholdt bureaukratiske tendenser og deformationer ved udviklingen af det politiske system, ligesom det tager afstand fra magtkoncentrationen og sammenvoksningen mellem parti- og statsapparat. JKL bekender sig stærkt til princippet om forskellige veje til socialismen - således kan forskellige sociale og politiske kræfter, f.eks. fagforeninger og socialdemokratiske partier, være bærere af en socialistisk udvikling. Derfor kan det kommunistiske parti ikke have monopol på hverken revolutionen eller den socialistiske opbygning - noget sådant er både teoretisk forkert og skadeligt i praksis. I relation hertil står kravet om ligeberettigelse inden for den internationale arbejderbevægelse, dvs. at intet centrum kan foreskrive form og indhold i det internationale samarbejde, ligesom intet parti kan påberåbe sig en monopolstilling på det ideologiske område.

De forskellige økonomiske, politiske, demokratiske og kulturelle forhold, der ligger bag de forskellige veje til socialisme,

65) Ibid., pp. 128-29 og 133-34.

66) Ibid., p. 130.

67) Hele fremstillingen af JKL's program bygger på Wolfgang Leonhard, op.cit., pp. 376-82.

medfører at det socialistiske systems former bliver forskellige. Den sovjetiske udgave af proletariatets diktatur er på ingen måde et nødvendigt trin, og under dette begreb forstås ikke en bestemt statsform eller en bestemt metode til organisering af det politiske system, men langt bredere forhold, der muliggør, at de arbejdende under mangfoldige former ændrer de samfundsmæssige forhold ud fra deres egne interesser. Her ud fra følger programmets afvisning af den sovjetiske tese om en socialistisk stat, der endog styrkes gennem den socialistiske udvikling, og i stedet erklæres, at statsapparatet ikke kan være det afgørende og kontinuerte element i udviklingen af de nye sociale relationer. Tværtimod må det socialistiske samfund i stigende grad gøres til et direkte demokrati, der støtter sig på mange former for selvforvaltning, og den statslige forvaltning skal gøres til et fagligt apparat underordnet de valgte samfundsorganisationer. Det socialistiske demokrati bygger således på vælgerforsamlinger, selvforvaltningsorganer og samfundsmæssige og politiske organisationer.

Som et led i denne omfattende afstandtagen fra den sovjetiske opfattelse af socialisme ser JKL ikke statsejendom og økonomisk planlægning som ufravigelige betingelser for socialismen. Statsliggørelsen kan kun være et overgangsfænomen, hvorimod den socialistiske økonomi er karakteriseret af arbejderselvforvaltning i form af arbejderråd og lignende selvforvaltningsorganer for producenterne. En økonomisk planlægning skal indskrænke sig til visse grundlæggende forhold i produktion og fordeling og kun indeholde enkelte regulerende forholdsregler; og inden for disse rammer skal skaberevnen og virksomhedernes frie initiativ kunne udfoldes under markedsbetingelser.

Som allerede antydnet indebærer disse ændringer en markant ideologisk afstandtagen fra den sovjetiske tese om det kommunistiske partis ledende rolle. Et sådant evigt princip betegnes som et uholdbart dogme, fordi partiet ikke kan hverken udtrykke eller erstatte alle massernes og de mange samfundsmæssige bevægelseres initiativer og skabende aktiviteter i det nye samfund. Partiet må således ikke intervenere på de folkevalgte organers kompetenceområder, og dets forhold til befolkningen skal bygge på ligeberettigelse i modsætning til beherskelse. JKL betoner stærkt udviklingen af den personlige frihed under socialismen, idet den

ikke kan underordnes andre mål, fordi socialismens højeste mål netop er menneskets personlige lykke. Derfor er tanke- og trosfrihed og den personlige integritet garanteret allerede i den socialistiske fase.

Dette opgør med sovjetisk teori og ideologi involverer i sin konsekvens en ændret holdning til den marxistiske teori, der ikke forstås som en fastsat lære eller et system af dogmer, hvilket var tilfældet under Stalin. I stedet må marxismen ses som en teori om og af den samfundsmæssige proces, hvorfor programmet taler om en videreudvikling af marxismen, uden at JKL vil gøre sig til øverste dommer på marxismens-leninismens område.

Reaktionerne på JKL's programudkast gentager mønstret fra efteråret 1956. SUKP leverer en neddæmpet, men fundamental kritik, hvorimod KKP's angreb er meget voldsomt og bl.a. genopliver den første Kominformresolutions angreb på JKP. Jugoslaverne mener, at kritikken skyldes stalinistiske elementers fortsatte dominans i østblokken⁶⁸ - og på denne måde gled JKL atter ud i en marginal position i forhold til verdensbevægelsen.⁶⁹

4.3. Polemikken mellem SUKP og KKP

Som nævnt kunne der o. 1956 iagttages visse forskelle mellem SUKP's og KKP's synspunkter, og den kinesiske intervention i udviklingen i Østeuropa i efteråret 1956 antydede, at SUKP's ideologiske og politiske dominans på længere sigt kunne anfægtes af den anden store socialistiske stat. Omkring November-konferencen i 1957 blev en klar uenighed fremlagt i spørgsmålet om den fredelige overgang til socialisme,⁷⁰ og i det næste par år udvikledes stadig større uenigheder, uden at en egentlig polemik udvikledes. Disse uenigheder vedrørte specielt opfattelsen af imperialismens

68) For denne polemik kan der henvises til P. Fedoseev et al., On the Draft Program of the League of Communists of Yugoslavia, i Robert Bass et al. (eds.), op.cit., pp. 141-66; Der zeitgenössische Revisionismus muss verurteilt werden, i Ost-Probleme 1958, Bonn 1958, pp. 430-31; Speech of J.B. Tito at Labin, i Vaclav Benes et al., The Second Soviet-Yugoslav Dispute, Bloomington 1959, pp. 255-68.

69) Bredere havde JKL's program dog en vis gennemslagskraft, f.eks. i forbindelse med dannelsen af Socialistisk Folkeparti.

70) Jvf. det kinesiske indlæg, offentliggjort som tillæg 1 i Oprindelsen til og udviklingen i uoverensstemmelserne mellem SUKP's ledelse og os, i Den store Polemik Peking-Moskva, III, København 1976, pp. 161-63.

karakter og spørgsmålet om krig og fred, men generelt fik de god næring fra mere politisk-militære uoverensstemmelser omkring bl.a. Kinas forhold til Indien og Taiwan og SU's forsøgsvisе praktisering af den fredelige sameksistens med USA.

Konflikten blev først placeret på det ideologiske plan i forbindelse med Lenins 90-årsdag den 22. april 1960, hvor KKP udsendte fire artikler, hvoraf "Lange leve Leninismen" er den vigtigste. I artiklen præciseres de kinesiske standpunkter på emnerne imperialismens karakter, proletariatets diktatur, den moderne revisionisme (Tito) og fredelig sameksistens,⁷¹ og hver eneste markering er samtidig en indirekte kritik af SUKP's standpunkter. SUKP svarede med at markere sine standpunkter, og via Bukarest-mødet i slutningen af juni nåedes frem til November-konferencen i 1960.

I modsætning til November-konferencen i 1957, hvor kun de regerende kommunistpartier blev bekendt med de voksende uenigheder mellem SUKP og KKP, var i 1960 hele 81 partier delagtige i udarbejdelsen af erklæringen og fik herigennem kendskab til kontroverserne. Her er der kun plads til at behandle de mest relevante elementer, men generelt kan Erklæringen karakteriseres som et konglomerat af især SUKP- og KKP-synspunkter, med SUKP's som de dominerende.

I relation til de kommunistiske partiers politik i de kapitalistiske lande taler Erklæringen om en antimonopolistisk front, om kampen for demokratiet som en del af kampen for socialisme, om bredt samarbejde med de socialdemokratiske partier, om at proletariatets diktatur oprettes under en eller anden form med de marxistisk-leninistiske partier i spidsen, og om mulighederne for en fredelig - men også en ikke-fredelig - overgang til socialisme.

Videre erklæres persondyrkelsens skadelige følger for overvundet og kampen mod revisionismen (konkret JKL) for en hovedopgave, omend man også skal være opmærksom på faren for dogmatisme og sektarisme.

Endelig anser Erklæringen det for nødvendigt at styrke sammenholdet på marxismen-leninismens og den proletariske internationa-

71) Long Live Leninism, i G.F. Hudson et al., The Sino-Soviet Dispute, New York 1962, pp. 82-112.

lismes grund, idet dog partierne er uafhængige og ligeberettigede og bygger på de konkrete forhold i det enkelte land. Samtidig siges dog "... enstemmigt, at Sovjetunionens Kommunistiske Parti er den almindeligt anerkendte fortrop i den kommunistiske verdensbevægelse, den mest erfarne og hærdede del af den internationale kommunistiske bevægelse. Sovjetunionens erfaringer ... under opbygningen af socialismen og gennemførelsen af den alsidige opbygning af kommunismen har principiel betydning for hele den internationale kommunistiske bevægelse. SUKP's eksempel og broderlige solidaritet inspirerer alle kommunistiske partier i deres kamp for fred og socialisme og er et udtryk for anvendelse af den proletariske internationalismes principper i praksis. De historiske beslutninger fra SUKP's 20. Kongres har ikke alene stor betydning for SUKP og den kommunistiske opbygning i Sovjetunionen, men har også indledt en ny fase i den kommunistiske verdensbevægelse og bidraget til dens yderligere udvikling på marxismen-leninismens grund" (min understregning).⁷²

Til trods for denne svada - som SUKP formentlig ikke var ubetinget lykkelig for, fordi den kunne give en ansvarlighed, der ikke var dækning for, og en uønsket begrænsning i udenrigspolitikken⁷³ - og til trods for at SUKP's synspunkter dominerede i Erklæringen, var den kommunistiske verdensbevægelse på vej mod en alvorlig splittelse, hvis uundgåelige konsekvens måtte blive en indskrænkning af SUKP's ideologiske dominans. Spørgsmålet o. 1960 kunne kun være, om denne indskrænkning primært var af "kvantitativ" karakter (dvs. geografisk), eller om den også ville blive "kvalitativ", dvs. indskrænke moskvakommunismens dominans i de partier, der tog stilling for Moskva mod Peking.

Frem til begyndelsen af 1963 foregik polemikken stadig indirekte, med Albanien og Jugoslavien som skydeskive for Sovjetunionen henholdsvis Kina. Men med offentliggørelsen af KKP's "Generallinie-forslag i midten af juni 1963 og SUKP's kommentar hertil en måned senere, suppleret med det følgende års omfattende offentliggørelse

72) Erklæring fra konferencen af repræsentanter for de kommunistiske partier, i Den store Polemik Peking-Moskva, I, København 1975, pp. 136-62 (citater p. 161).

73) Boris Meissner, Die "Breshnew-Doktrin", op.cit., p. 23.

af synspunkter på historiske og aktuelle emner,⁷⁴ kan man endelig (med Claudin) tale om det "østlige skisma".⁷⁵

Betydningen af polemikken mellem SUKP og KKP for opkomsten og udviklingen af eurokommunismen lå mere på det indirekte end det direkte plan. Denne vurdering gælder også November-konferencen 1960, idet den i forhold til perioden efter 1956 ikke indeholdt nye fremadpegende synspunkter. Ingen af KKP's hovedsynspunkter slog hverken dengang ind i de mest selvstændige vestlige kp'ere eller har i dag sammenhæng med eurokommunismen. Men betydningen af selve KKP's udfordring af SUKP's ideologiske dominans kan næppe overvurderes, fordi den betegnede både en svækkelse af den sovjetiske bestemte ideologiske enhed, en tendentiell udvikling mod en polycentrisme og en styrkelse af udviklingsmulighederne for de mere selvstændige kp'er. Selv om f.eks. PCI støttede SUKP, var det ikke udtryk for en egentlig tilslutning til de sovjetiske synspunkter, men snarere udtryk for, at KKP's holdninger ville være decideret ødelæggende for PCI (eller i bedste fald uanvendelige), hvis de slog igennem i verdensbevægelsen. Det er også værd at lægge mærke til - og det understøtter synspunktet, at de selvstændighedssøgende partier (og for den sags skyld også de øst-europæiske) havde en taktisk fordel af polemikken - at SUKP aldrig har kunnet få tilslutning til at ekskludere KKP af verdensbevægelsen: på trods af uenighed med KKP har mange partier fastholdt, at der skulle være plads til modstridende synspunkter i verdensbevægelsen.

Ud over polemikkens indirekte, men enorme betydning fortjener et enkelt emne at blive direkte fremdraget, nemlig spørgsmålet om flertalsbeslutninger i verdensbevægelsen. KKP's holdning var, at under de nuværende omstændigheder, hvor der ikke eksisterede et verdensparti af Kominterns type, kunne der ikke være tale om,

74) Et forslag vedrørende den internationale kommunistiske bevægelses general-linie og åbent brev fra SUKP's Centralkomité til partiorganisationerne og alle kommunister i Sovjetunionen, i Den store Polemik Peking-Moskva, III, op.cit., pp. 33-72 henholdsvis 73-120. - Vedrørende dokumenter til polemikken kan der generelt henvises til Den store Polemik Peking-Moskva, I-VI, København 1975-77 og John Gittings, Survey of the Sino-Soviet Dispute, London 1968.

75) En udmærket oversigt over uenighedens hovedpunkter findes i Zbigniew Brzezinski, op.cit., pp. 398-406.

at mindretallet skulle indordne sig under flertallet. Heroverfor mente SUKP, at KKP udøvede splittelsesvirksomhed ved at bryde den internationale kommunistiske disciplin, udviklet på grundlag af bevægelsens fælles interesser.⁷⁶ Uagtet at disse synspunkter nok hang snævert sammen med den faktiske styrkefordeling i verdensbevægelsen, så er det i denne sammenhæng afgørende, at der gennem polemikken udvikledes en tradition for grundige forberedelser af konferencer og gennemførelse af ret omfattende kompromisser, ligesom det aldrig lykkedes SUKP at få en principiel accept af flertalsbeslutninger. Selv om der fra denne tradition er et stykke til det synspunkt, at fællesudtalelser ikke er nødvendige og i hvert fald kun kan vedrøre emner, hvor der er konsensus mellem partierne,⁷⁷ så gav denne del af polemikken mellem KKP og SUKP dog de senere eurokommunister et velegnet udgangspunkt.

4.4. Togliattis Testamente

Som behandlingen af følgerne af SUKP's 20. Partikongres i februar 1956 viste, gik PCI længst i nyformuleringen af det ideologisk-politiske og organisatoriske indhold i verdensbevægelsen, uden at det dog kom til en egentlig programmatisk fiksering heraf. I de følgende 7-8 år beskæftigede verdensbevægelsen sig især med den "jugoslaviske revisionisme" og polemikken mellem KKP og SUKP, og bl.a. i relation til sidstnævnte spillede PCI atter ud, denne gang i form af det memorandum, der er blevet kendt som Togliattis Testamente.

Togliatti udarbejdede memorandummet som diskussionsoplæg til forhandlinger med de sovjetiske ledere, og det blev offentliggjort i begyndelsen af september samme år i PCI's teoretiske tidsskrift. Udover kort at behandle relationerne til befrielsesbevægelserne i de tidligere og nuværende kolonier, vurderer Togliatti polemikken mod KKP. Uden fuldstændig at afvise muligheden af en international konference (som SUKP ønskede indkaldt med henblik på en fordømmelse af de kinesiske standpunkter), udtrykkes der meget stor tvivl om

76) Se uddragene i John Gittings, op.cit., pp. 150-53.

77) Jvf. Berlinguer på Konferencen af Europas kommunistiske og arbejderpartier i Berlin 29.-30. juni 1976, i Europa-Archiv, Folge 17/1976, Frankfurt a.M. 1976, pp. D 443-44.

hensigtsmæssigheden heraf, og i det hele taget er Togliatti yderst kritisk over for linien i den hidtidige kamp mod de kinesiske teser. I stedet for den ofte meget propagandistiske kampagne skulle kp'erne - via regionale konferencer - have beskæftiget sig med konkrete problemstillinger, for herigennem at vise ufuldstændigheden ved de kinesiske synspunkter. Og desuden fandt Togliatti det nødvendigt at søge bevægelsens enhed bevaret med henblik på kampen mod imperialismen - her måtte de ideologiske divergenser vige.⁷⁸

Allerede i denne stillingtagen lå en vis kritik af SUKP, men memorandummet er dog specielt interessant i forhold til tre andre problemstillinger, der direkte kan relateres til eurokommunismen i dag. Det drejer sig for det første om forholdene inden for verdensbevægelsen, hvor Togliatti uddyber sine synspunkter fra 1956. Uden at afvise, at en international konference kan bidrage til løsningen af de enkelte partiers politiske problemer, ser Togliatti dog løsningen som i det væsentlige det enkelte partis opgave, og meget almene og stive teser vil ofte vise sig at være en hæmsko. Derefter erklæres, at formerne og betingelserne for socialismens fremgang og sejr allerede i dag er helt anderledes end fortidens, og da der består store forskelle mellem de enkelte lande, må hvert parti kunne handle helt selvstændigt. Partiernes autonomi er ikke kun en indre nødvendighed i bevægelsen, men også en betingelse for en fortsat udvikling for kommunisterne under de nuværende forhold. Enhver centraliseret international organisering må derfor afvises, men selvfølgelig er PCI stadig tilhængere af bevægelsens enhed, "... men denne enhed må virkeliggøres i mangfoldigheden af konkrete politiske positioner, der modsvarer det enkelte lands situation og udviklingstrin". Faren for gensidig isolering må modvirkes af forskellige former for kontakter, erfaringsudveksling og diskussioner, der bl.a. indebærer, at grupper af partier mødes for at undersøge og diskutere de opgaver, der stiller sig i forskellige dele af bevægelsen.⁷⁹

Det andet emne er spørgsmålet om staten i de kapitalistiske

78) Palmiro Togliatti, Memorandum über Fragen der internationalen Arbeiterbewegung und ihrer Einheit, i Palmiro Togliatti, Ausgewählte Schriften, Probleme sozialistischer Politik 6, Frankfurt a.M. 1967, pp. 210-15.

79) Ibid., pp. 220-21 og 211-12 (citát p. 221).

lande. Krisen i den kapitalistiske økonomi betegnes som meget dybtgående, og i den aktuelle statsmonopolistiske økonomi stilles specielt spørgsmålet om centraliseringen af den økonomiske ledelse, som i monopolernes interesse søges virkeliggjort gennem statens intervention. Arbejderklassen kan ikke forholde sig indifferent hertil, men må sammenkæde de umiddelbare krav og forslagene til reformering af den økonomiske struktur til en fælles plan, der kan opstilles som alternativ til den kapitalistiske planlægning. Dette er ikke socialisme, men et nyt kampmiddel for socialismen, der er i stand til at give kampen for demokratiet et langt mere konkret indhold end tidligere gennem sammenknytningen med det økonomiske og sociale livs virkelighed. Også i forholdet til de katolske masser (hvor den gamle ateistiske propaganda ikke længere er brugbar), og på det kulturelle område (hvor kommunisterne må være forkæmpere for den intellektuelle frihed), skal kommunisterne udnytte de langt større muligheder for en åben og frugtbar dialog. Selv om man generelt kan gå ud fra positionerne på SUKP's 20. Partikongres, må de i dag videreudvikles. En fredelig overgang til socialismen rejser således problematikken om demokratiet i en borgerlig stat, om hvorledes grænserne for friheden og de demokratiske institutioner kan udvides, og hvilke former for massernes deltagelse i det økonomiske og politiske liv, der er mest virksomme. "Således stilles spørgsmålet, om det er muligt for de arbejdende klasser, inden for rammerne af en stat, der har bevaret sin borgerlige karakter, at opnå magtpositioner, og om på lignende måde en kamp indefra om en gradvis forandring af dens karakter er tænkelig. I de lande, hvor den kommunistiske bevægelse er blevet stærk, som hos os (og i Frankrig), er det hovedspørgsmålet, der stiller sig i den politiske kamp i dag. Dette medfører naturligvis en radikalisering af denne kamp, og af denne radikalisering afhænger de videre perspektiver" (min understregning).⁸⁰

Uden egentlig at tage afstand fra den traditionelle marxistiske opfattelse af staten som instrument for den herskende klasse tager Togliatti her hul på det problem, der rejser sig, når på den ene side masserne næsten totalt er afskåret fra at gøre deres indflydelse gældende i form af strukturreformer, og på den anden

80) Ibid., pp. 216-20 (citát p. 220).

side hverken de objektive eller subjektive forhold for en traditionel omvæltning af det kapitalistiske system er til stede. Særligt dette tema må anses for yderst væsentligt for de eurokommunistiske partier og dermed for hele venstrefløjens i Vesteuropa.

Endelig er det tredje emne forholdene inden for den socialistiske verden. Udgangspunktet er den forvirring, som mange føler ved at se to store socialistiske lande i en skarp indbyrdes polemik, og det fører over til en kritik af de fleste beskrivelser af forholdene i de socialistiske lande. Forholdene her er netop ikke uden problemer, og derfor bør alle fremstillinger mere realistisk også klarlægge de vanskeligheder, modsigelser og nye problemer, der hele tiden opstår under socialismen. Socialismens sag ville kunne styrkes, hvis hele problematikken omkring den økonomiske og politiske opbygning af socialismen blev kendt i Vesten, og hvis f.eks. lederne i de socialistiske lande ville deltage i åbne debatter om aktuelle temaer.

Det største problem i både SU og de andre socialistiske lande er overvindelsen af den indskrænkning af de demokratiske og personlige friheder, som Stalin gennemførte. På dette område karakteriseres det generelle billede af træghed og modstand mod tilbagevenden til de leninistiske normer, der såvel i som uden for partiet tillod en vidtgående frihed for forskellige holdninger, også på det politiske område. De italienske kommunister kan ikke forstå denne træghed, fordi "Vi går fortsat ud fra den opfattelse, at socialismen er den statsform, hvor de arbejdende nyder den største frihed og faktisk, på organiseret måde har del i ledelsen af det samlede samfundsmæssige liv".

Endelig udtrykker Togliatti en vis uro over nogle centrifugale tendenser blandt de socialistiske lande, en genblomstrende nationalisme. Men mon ikke denne uro i nogen grad er en taktisk indfaldsvinkel til det, der er den egentlige meddelelse til de sovjetiske ledere: at man også i den socialistiske lejr skal vogte sig for påtvungne ensretninger og erindre, at enheder i mangfoldigheden og det enkelte lands fulde autonomi skal virkeliggøres og bevares.⁸¹

81) Ibid., pp. 222-25 (cit. p. 224).

Som det fremgår, indeholder memorandummet megen indirekte kritik af SUKP; men det er værd at bemærke, at der på ingen måde lægges op til et brud. Snarere er der tale om et indlæg for bevarelse af verdensbevægelsens samling på et mangfoldighedens og forskellenes grundlag under eksplicit henvisning til, at forholdene og problemerne i de forskellige regioner ikke er ens og derfor heller ikke kan behandles ud fra andre partiers forudsætninger. Derfor kan man i en vis forstand tale om en 'verdensbevægelse på et minimumsgrundlag', hvor en væsentlig del af grundlaget udgøres af selve viljen til at opretholde en gensidig kontakt og erfaringsudveksling.

På trods af at situationen i 1964 var væsentlig forskellig fra den i juni 1956, fik Togliattis Testamente kun umiddelbar praktisk betydning for PCI. Testamentets betydning som grundlag og bølgebryder for en ideologisk nytænkning i dele af verdensbevægelsen var derimod stor, omend det nok er en overdrivelse at kalde det "... kimen til den senere eurokommunisme".⁸²

5. Tjekkoslavakiet 1968

I januar 1968 udmundede en voksende utilfredshed i befolkningen og kommunistpartiet i en magtforskydning i partiets ledelse til fordel for mere reformvenlige kræfter. Herigennem styrkedes den voksende politiske entusiasme yderligere, og i de efterfølgende måneder gennemlevede Tjekkoslavakiet forandringer og en offentlig debat, der kun kan sammenlignes med udviklingen i Polen og Ungarn i 1956 (uden at forløbene på nogen måde kan sidestilles). Centralt i denne proces står reformkommunisternes programatiske hoveddokument, Aktionsprogrammet fra april.

5.1. Aktionsprogrammet

Aktionsprogrammet er meget omfattende og behandler bl.a. emnerne nationalitetspolitik, kulturpolitik, rehabiliteringerne og stats-sikkerhedstjenesten, men i centrum står de økonomiske og specielt de politiske forhold. - En stor del af utilfredsheden med den tid-

82) Kaj Moltke, Eurokommunismen. Historiske forudsætninger, den aktuelle situation og fremtidsperspektivet, København 1977, p. 23.

ligere politiske ledelse tillæges ineffektiviteten og utilstrækkelighederne inden for den økonomiske sektor, f.eks. for lille produktion, dårlig konkurrenceevne og teknisk-videnskabelig tilbagestående. Derfor må der udvikles et "nyt økonomisk system", en demokratisering af økonomien, der specielt skal sikre virksomhedernes selvstændighed og relative uafhængighed fra staten, forbrugernes ret til at bestemme forbrug og livsstil, retten til frit erhvervsvalg og endelig sikre retten og muligheden for forskellige grupper til at formulere og forsvare deres økonomiske interesser under fastlæggelsen af den økonomiske politik. Arbejderkollektivet, der mærker følgerne af en dårlig ledelse, skal have indflydelse på virksomhedens ledelse, men hele autoriteten og ansvaret hviler stadig på de ledende funktionærer.

Fagforeningernes funktion skal ændres, således at deres centrale opgave bliver at forsvare beskæftigelsen og de arbejdendes faglige interesser og på denne baggrund indgå i løsningen af de økonomiske problemer. Ud fra denne position vil de i øvrigt også være langt bedre egnede til at organisere de arbejdende for den socialistiske opbygning.

Hovedmålet i denne politik er forøgelse af den sociale rigdom, og da opgaver og ansvar falder både på virksomheder, lederorganer og specielt på regeringen, har de en fælles interesse i at bruge den voksende politiske aktivitet til en konsolidering af den nationale økonomi. Men beslutningsprocessen omkring den økonomiske plan må ændres, således at der både udvikles en proces med gensidig modstilling og harmonisering af forskellige interesser (virksomheder, forbrugere, ansatte etc.) og en proces, der kombinerer de langsigtede mål med den aktuelle produktive aktivitet. Under alle omstændigheder skal forbrugeren beskyttes mod salgsmonopolerne. Udviklingen af den nationale plan og økonomiske politik skal underlægges en demokratisk kontrol af Nationalforsamlingen og en faglig kontrol af videnskabelige institutioner. Det øverste organ til udførelse af statens økonomiske politik er regeringen.

I udførelsen af politikken imødeses en fornyelse af markedets positive funktioner som en nødvendig mekanisme i den socialistiske økonomi og afprøvelse af den sociale nytte af virksomhedernes anvendelse af arbejde. Dette forstås ikke som et kapitalistisk, men

et socialistisk marked, hvorfor der også tales om en reguleret udnyttelse af markedet.⁸³

På det politiske område videreudvikles disse ændringer i statens funktionsmåde og partiets og statens forhold til masserne. En dybereliggende årsag til de urimelige og forældede forhold økonomisk og socialt ses nemlig i deformeringen af det politiske system: det socialistiske demokrati blev ikke udvidet i tide, og det revolutionære diktatur forfaldt til bureaukratisme, der blev en bremse for fremskridt på alle områder. Således skete der ikke en udvikling af demokratiet inden for partiet, partiorganer overtog statens funktioner, magtpositionerne blev i nogle sektorer monopoliseret, og ansvarligheden og disciplinen blev stadig ringere.⁸⁴ Derfor formuleres nødvendigheden af et nyt politisk system, en ny model for det socialistiske demokrati.⁸⁵

I den aktuelle situation gøres det til en forudsætning for den socialistiske udvikling, at partiet fører en politik, der fuldt retfærdiggør dets ledende rolle i samfundet, og den indledte demokratiserings socialistiske karakter siges at bekræfte denne rolle. Partiet udfylder sin ledende rolle ved mest selvopofrende at tjene samfundets frie socialistiske udvikling og ikke ved blot at regere; det kan ikke påtvinge samfundet sin autoritet, men må hele tiden genvinde den gennem sin aktivitet.

Tidligere blev partiets ledende rolle opfattet som en monopoli- stisk magtkoncentration hos partiorganerne. Dette kom til udtryk i den falske opfattelse, at partiet var instrumentet for proletari- atets diktatur, hvilket på alle områder og niveauer svækkede statens initiativ og ansvarlighed, samtidig med at partiets omdømme og arbejde med dets egentlige opgaver også blev svækket. "Partiets mål er ikke at blive en universel "opsynsmand" i samfundet, at forpligte alle organisationer og ethvert praktisk initiativ med dets direktiver. Dets opgave ligger primært i at vække det socialistiske initiativ, i at vise vejene og de nuværende muligheder i de kommunistiske perspektiver, og i at vinde alle arbej-

83) The Action Programme of the Communist Party of Czechoslovakia, i Dubcek's Blueprint for Freedom, London 1969, pp. 170-82.

84) Ibid., pp. 132-33.

85) Ibid., p. 141.

dere herfor gennem systematisk overtagelse og gennem kommunister-
nes personlige eksempel".⁸⁶

Grundlaget for at partiet kan fungere aktivt er en ideologisk og organisatorisk enhed, der er baseret på et bredt partidemokrati. Således kan en bureaukratisk centralisme bedst modvirkes gennem forøgelse af medlemmernes indflydelse og ved at styrke de demokratiske valgte organer under formuleringen af den politiske kurs. Alle medlemmer har både ret og pligt til at fremsætte kritik, komme med initiativer og gå mod partifunktionærerne, fordi modstillingen af synspunkter er udtryk for et mangesidigt ansvarligt forsøg på at finde den bedste løsning på problemer i samfundet. Partiet fastholder princippet om trufne beslutningers udførelse; men forinden skal beslutninger vedrørende alle vigtige spørgsmål være gennemdrøftet demokratisk i partiet, fordi "Partiet er klar over, at der ikke vil blive noget omfattende demokrati i dette samfund, hvis demokratiske principper ikke konsistent anvendes i selve partiets interne liv og arbejde, blandt kommunister" (min understregning).⁸⁷

Kommunistpartiet repræsenterer de mest fremskredne sider af statens interesser, og dermed også samfundets virkelige perspektiver; men det kan ikke repræsentere hele spektret af sociale interesser. Partiet hverken kan eller skal indtage de sociale organisationers plads, men sørge for at disses initiativ og politiske ansvarlighed atter bringes til live. Det politiske udtryk for samfundets mangesidede interesser er den Nationale Front, der udtrykker enheden af samfundets forskellige grupper og interesser, og partiet må hele tiden søge at vinde folkeflertallet for sin politiske linie. Evt. må partiets resolutioner ændres, hvis de ikke udtrykker hele samfundets behov og muligheder.⁸⁸

På trods af tidligere beslutninger siges en meget skadelig centralisme at have overlevet i forholdet mellem stat, sociale organisationer og parti, men nu erklærer partiet en fast vilje til at overvinde dette forhold. "Hovedsagen er at reformere hele det politiske system, således at det tillader den dynamiske ud-

86) Ibid., pp. 143-44 (citát p. 144).

87) Ibid., pp. 146-47 (citát p. 147).

88) Ibid., p. 145.

vikling af socialistiske sociale relationer, kombinerer et bredt demokrati med en videnskabelig, højt kvalificeret ledelse, styrker den sociale orden, stabiliserer de socialistiske relationer og opretholder den sociale disciplin. Det politiske systems basale struktur må samtidig tilvejebringe sikre garantier mod en tilbagevenden til de gamle metoder med subjektivism og egenmægtighed".⁸⁹

Det socialistiske demokrati må sikre bedre rammer for individuelt og kollektivt initiativ på alle niveauer, og folk må have bedre muligheder for at tænke selv og udtrykke deres meninger. Blandt samfundets organer må der fastlægges en klar ansvarsfordeling, og alle må have en uafhængig position. Partiorganers substitution af og ombytning med statslige, økonomiske og sociale organisationer må standses helt; selvfølgelig er kommunisterne i disse organer stadig bundet af partibeslutninger, men politikken, ledelsesaktiviteterne og ansvarligheden i disse organer er uafhængige af partiet som sådan.

Alle den Nationale Fronts partier og organisationer tager del i dannelsen af den statslige politik. Kommunistpartiet betragter den Nationale Front som en politisk platform, der ikke deler de politiske partier op i regering og opposition. Dette medfører, at forskelle i synspunkter mellem den Nationale Fronts enkelte dele eller uenighed angående statens politik skal afgøres på grundlag af den Nationale Fronts fælles socialistiske opfattelse gennem politisk aftale mellem og samling af alle den Nationale Fronts enkelte dele.

Den politiske anvendelse af det marxistisk-leninistiske begreb om udviklingen af socialisme er en betingelse for den rette udvikling. Derfor vil partiet forsvare det som det ledende politiske princip overalt i samfundet ved gennem politisk arbejde at søge tilslutningen til det styrket.

De politiske partier og de frivillige sociale organisationer kan ikke erstatte hinanden, og derfor må sådanne organisationer direkte kunne påvirke den statslige politik. Den socialistiske statsmagt kan nemlig ikke monopoliseres af hverken ét parti eller en gruppe af partier: alle politiske organisationer må have ad-

89) Ibid., pp. 148-50 (citater p. 150).

gang til statsmagten, og kommunistpartiet vil med alle midler søge at sikre former, hvorigennem alle arbejdendes direkte formulering af interesser kan påvirke beslutningsprocessen. Hele organisationssystemet og aktivitetsformerne må ændres, således at den Nationale Front som helhed og dens enkelte dele kan få tillagt

Gennemførelsen af de forfatningsmæssige forsamlings- og foreningsfriheder må sikres, og det folkelige initiativ kan kun virkeliggøres gennem et forfatningsmæssigt grundlag for ytringsfriheden og alle politiske og personlige rettigheder. Dog forstår partiet, at socialismens ideologiske fjender kan prøve at misbruge demokratiseringen, men borgerlig ideologi kan kun overvindes gennem en åben ideologisk kamp, som hele folket har indblik i.⁹⁰

Valgsystemet baseres på den Nationale Fronts nye politiske rolle og på de valgte organer, især nationalkomiteerne, der skal fortsætte lokalforvaltningernes og den folkelige selvadministrations progressive tradition. Forholdet mellem Nationalforsamling, regering og parti bestemmes derigennem, at Nationalforsamlingen også i praksis skal fungere som statsmagtens øverste organ, og derfor skal partiets forhold til Nationalforsamlingen fastlægges og princippet om regeringens ansvarlighed over for Nationalforsamlingen udarbejdes i detaljer. Inden for statsapparatet må der ikke ske en overdreven koncentration af magten, hverken hos organer eller enkeltpersoner. Dette gælder specielt indenrigsministeriet, der afgørende må omstruktureres på grund af de skadelige erfaringer med sikkerhedsorganerne.⁹¹

På det udenrigspolitiske område er den grundlæggende orientering fortsat alliancen og samarbejdet med SU og de andre socialistiske stater på basis af gensidig respekt, styrkelse af suverænitæt og lighed og international solidaritet. Tjekkoslavakiets internationale rolle betyder en udbredelse af internationalismens ånd i befolkningen; og landets øgede internationale aktivitet vil

90) Ibid., pp. 150-55.

91) Ibid., pp. 163-66.

specielt styrke venskabet, de gensidige konsultationer og udvekslingen af erfaringer med de kommunistiske partier i SU, de socialistiske lande og i hele verdensbevægelsen, hvis enhed de tjekkoslovakiske kommunister aktivt vil kæmpe for at bevare.⁹²

Et så omfattende og traditionsbrydende dokument som Aktionsprogrammet kan selvfølgelig ikke formuleres uden voldsomme brydninger og uden at indeholde uklarheder og modsigelser - specielt når det tages i betragtning, at det har haft flere målgrupper. Nationalt har det udover forskellige grupper inden for kommunistpartiet også været møntet på bredere grupper i befolkningen, og internationalt har det været rettet mod verdensbevægelsen, specielt SU.

Formålet med Aktionsprogrammet har således ikke blot været at profilere nogle udviklingsmål politisk, økonomisk osv., men også at gøre det på en sådan måde, at de væsentligere målgrupper kunne forstå og acceptere budskabet. Generelt kan man sige, at TKP (Tjekkoslovakiets kommunistiske Parti) søgte at gennemføre klare ændringer i et system, samtidig med at dette system blev fastholdt. På den ene side betød dette, at både den mest reformvenlige fløj i TKP og befolkningen skulle kunne se disse ændringer og samtidig acceptere, at partiets rolle i samfundet stadig var ledende. Og på den anden side betød det, at især SU skulle kunne se Tjekkoslovakiets fortsatte placering i verdensbevægelsen og også delvis i en moskvakommunistisk tradition og samtidig acceptere, at den tjekkoslovakiske vej til socialismen indeholdt tydelige ændringer af det hidtidige system.

Derfor kan man f.eks. se en fremhævelse af partiets ledende rolle som en forudsætning for den socialistiske udvikling, samtidig med at denne rolle i højere grad end hidtil forstås som ideologisk (men langt fra udelukkende) og i hvert fald klart søges organisatorisk adskilt fra statsapparatets og de sociale organisationers politik og organisation. Det skal således være kommunisternes ideologi og politik og ikke deres hidtidige magtmonopol, der giver partiet en ledende rolle. Et andet eksempel kunne være den erklærede fastholdelse af forholdet til de andre socialistiske lande og SU (inklusive Comecon og Warszawa-Pagt) og styrkel-

92) Ibid., pp. 207-09.

sen af den internationale bevægelses enhed, samtidig med at suverænitet og lighed i dette samarbejde ønskes yderligere respekteret og der hverken tales om "gensidig broderlig hjælp" eller "proletarisk og socialistisk internationalisme".

Disse formuleringer må forstås som en art balancegang mellem p.d.e.s. et internt pres p.g.a. en række sociale, økonomiske og politiske urimeligheder og mangler og en ægte reformvilje inden for selve partiet og p.d.a.s. nogle selvvalgte rammer for udviklingen og et internationalt pres på disse rammer. Man kan derfor nok foretage en ren ideologisk sammenligning af Aktionsprogrammet med JKL's program fra 1958,⁹³ men de bagvedliggende markante forskelle i national og international kontekst må nødvendigvis indtages ved en dyberegående sammenligning mellem disse to ideologiske helhedsopfattelser.

5.2. Udviklingen efter Aktionsprogrammet

Efter offentliggørelse af Aktionsprogrammet udfoldedes en meget bred debat, der bl.a. drejede sig om det ønskelige i et flerpartisystem under socialismen, den marxistiske doktrins status og sammenhængen mellem producenterens selvforvaltning og det politiske demokrati.⁹⁴ Den totale udvikling i Tjekkoslovakiet medførte øget kritik fra de andre østlande (minus Rumænien). Denne kritik afviste TKP i det store og hele, omend med en vis tilbageholdenhed og en lidt stærkere betoning af partiets ledende rolle.⁹⁵

Forsigtigheden blev opfattet som tilbageskridt og blev årsag til fremkomsten af den manifestagtige artikel "2000 ord", der fastholdt kommunisternes nødvendige deltagelse i den demokratiske fornyelse, men også opfordrede til selvstændig masseaktivitet og kritik af alle kompromitterede kommunister.⁹⁶

Alle ledende parti- og statsorganer tog straks afstand fra dette manifests indhold, men alligevel optrappede SU sin indblanding i Tjekkoslovaikiets indre anliggender. I midten af juli holdt

93) Wolfgang Leonhard, op.cit., p. 420.

94) Ibid., pp. 421-27.

95) Resolution über die gegenwärtige Situation und das weitere Vorgehen der Partei, i Ost-Probleme 1968, Bonn 1968, pp. 460-62.

96) Ludvik Vaculik, 2000 Worte, i Josef Skvorecky (Hrsg.), Nachrichten aus der CSSR, Frankfurt a.M. 1968, pp. 170-78.

de andre Østlande (stadig uden Rumænien) et møde i Warszawa, begrundet i den dybeste uro over udviklingen i Tjekkoslavakiet. Videre siges i det fælles brev til TKP's CK, at man naturligvis ikke ønsker at blande sig i de indre anliggender, hverken m.h.t. planlægning, ledelse eller struktur i den tjekkoslovakiske økonomi eller i ordningen af forholdet mellem tjekker og slovakker. Men "Vi kan dog ikke være indforstået med, at fjendtlige kræfter støder jeres land væk fra socialismens vej og fremkalder faren for en løsrivelse af Tjekkoslavakiet fra det socialistiske fællesskab. Det er ikke længere kun jeres anliggende. Det er fællesanliggender for alle kommunistiske og arbejderpartier og for alle stater, der er forenet gennem forbund, samarbejde og venskab" (min understregning). Styrken i dette forbund siges at afhænge af den socialistiske styrke i hvert enkelt broderland, og her fremhæves specielt det kommunistiske partis ledende rolle i det politiske og samfundsmæssige liv, fordi en underminering heraf vil likvidere den socialistiske orden og dermed udgøre en fare for forbundet og landenes fællesskab. Ligeledes fremhæves princippet om demokratisk centralisme, med fremhævelse af begge sider i princippet, fordi f.eks. en overdrivelse af demokratiet kan gøre partiet til en diskussionsklub.⁹⁷

Manifestet "2000 Ord" erklæres direkte at være kontrarevolutionens politisk-organisatoriske platform, og den nationale kontrarevolution bliver angiveligt understøttet fra den internationale reaktions centre, uden at den nødvendige indsats fra parti og stat sættes ind. Endelig fremhæves atter betydningen af de socialistiske staters og folks gensidige forpligtelser, der også indebærer et historisk ansvar for, at de tilkæmpede revolutionære resultater ikke går tabt.⁹⁸

De tjekkoslovakiske kommunister afviste disse bekymringer og henviste i øvrigt til SUKP-erklæringen af 30. oktober 1956 (se p. 18), der (jvf. afsnittet om 1956) taler om ligeberettigelse og respekt for hvert enkelt socialistisk lands integritet, statslige

97) Gemeinsamer Brief der Führer der kommunistischen Parteien der SU, Polens, der DDR, Ungarns und Bulgariens vom 15. Juli 1968 an das ZK der Kommunistischen Partei der Tschechoslowakei, i Europa-Archiv, Folge 16/1968, Frankfurt a.M. 1968, pp. D 388-90 (citát p. D 389).

98) Ibid., pp. 390-92.

uafhængighed og suverænitet og gensidig ikke-indblanding i indre anliggender.⁹⁹

Efter denne 'provokation' styrkedes angrebene yderligere, men gennem konferencer omkring begyndelsen af august nåede man frem til en forståelse - det troede i hvert fald de tjekkoslovakiske kommunister.¹⁰⁰ Specielt Fælleserklæringen fra 6-partimødet (altså inklusive det tjekkoslovakiske KP) i Bratislava den 3. august er betydningsfuld, fordi den sammenfatter landenes fælles ideologiske grundlag. Nok er der tale om brede vendinger, men der lades ikke tvivl tilbage om, at det langt overvejende er sovjetiske synspunkter, der her formuleres. Den eneste klare indrømmelse til tjekkoslovakkerne er formuleringen om hensyntagen til de nationale særtræk og betingelser. Ellers tales der kontant om den socialistiske opbygnings almene lovmæssigheder, partiets ledende rolle, urokkelig trofasthed over for marxismen-leninismen, opdragelse af masserne i socialismens og den proletariske internationalismes ånd, og om at partierne ikke vil tåle adskillelse af de socialistiske lande.¹⁰¹

På det ideologiske plan burde dette have tilfredsstillet SUKP. Men dels skete der ikke en tilpasning af forholdene i Tjekkoslovakiet henimod denne Fælleserklærings indhold, og dels offentliggjordes et udkast til en ny partistatut med henblik på den ekstraordinære 14. Partikongres, berammet til den 9. september. Selv om det endelige udkast ikke var så vidtgående som den foreløbige udgave - bl.a. fordi lederen af kommissionsarbejdet var Alois Indra, der senere forsvarede den sovjetiske invasion - kunne det endda være provokerende nok for SUKP, da det ikke ændrede afgørende elementer i den nye indholdsbestemmelse af partiets rolle.¹⁰²

99) Stellungnahme des Präsidiums des ZK der Kommunistischen Partei der Tschechoslowakei vom 18. Juli 1968 zum gemeinsamen Brief von fünf kommunistischen und Arbeiterparteien, ibid., pp. D 393-400.

100) Jvf. Wolfgang Leonhard, op.cit., p. 432.

101) Gemeinsame Erklärung der kommunistischen und Arbeiter-Parteien der SU, Bulgariens, Ungarns, der DDR, Polens und der Tschechoslowakei nach ihrer Konferenz in Pressburg am 3. August 1968, i Europa-Archiv, Folge 16/1968, op.cit., pp. D 401-04, specielt p. D 402.

102) Dette programs foreløbige og endelige version findes i Jiri Pelikan (ed.), The Secret Vysocany Congress. Proceeding and Documents of the Extraordinary Fourteenth Congress of the Communist Party of Czechoslovakia, 22. August 1968, London 1971, pp. 128-85. Programmet behandles endvidere i Wolfgang Leonhard, op.cit., pp. 432-34.

5.3. "Breshnev-doktrinen"

Som det turde være bekendt, fandt SUKP ikke dets forventninger til ændringer i Tjekkoslaviet indfriet, og natten mellem den 20. og 21. august blev Tjekkoslaviet invaderet. Begundelsen herfor var, at parti- og statspersonligheder i Tjekkoslaviet havde bedt om hjælp, inklusive militærhjælp, til at imødegå de truende kontrarevolutionære kræfter, der havde indgået en sammensværgelse med udenlandske antisocialistiske kræfter.¹⁰³ Denne begrundelse blev udfoldet dagen efter,¹⁰⁴ men blev af den grund ikke mindre problematisk, fordi den offentliggjorte henvendelse om hjælp ikke var navngivet,¹⁰⁵ og fordi det faktisk var meget vanskeligt at påvise virkelige forberedelser til en væbnet kontrarevolution med udenlandsk støtte.

Derfor udvikledes tesen om den stille kontrarevolution, der bl.a. kunne fremtræde gennem tale om demokratisk socialisme og forbedring af det eksisterende system,¹⁰⁶ og herudfra formuleredes tesen om det forhold, der reelt stod i centrum: spørgsmålet om de socialistiske landes suverænitet og selvbestemmelsesret.

Allerede i tidligere erklæringer (jvf. noterne 97, 101 og 104) havde tesen fundet sin 'positive' formulering i form af udsagnet, at den grundlæggende udvikling af de revolutionære socialistiske resultater i det enkelte socialistiske lande var en fælles sag for hele det socialistiske fællesskab og hele den kommunistiske bevægelse. Nu udvikledes tesen derhen - og det er dens 'negative' udformning - at spørgsmålet om de socialistiske landes suverænitet og selvbestemmelse ikke kan behandles som et abstrakt spørgsmål,

103) Erklärung der sowjetischen Nachrichtenagentur TASS vom 21. August 1968 zum Einmarsch von Truppen der Sowjetunion, Bulgariens, der DDR, Polens und Ungarns in die Tscheschoslowakei, i Europa-Archiv, Folge 18/1968, Frankfurt a.M., 1968, p. D 427.

104) Verteidigung des Sozialismus - höchste internationale Pflicht. Artikel des Zentralorgans der KPdSU "Prawda" vom 22. August 1968, ibid., pp. D 440-46.

105) Aufruf einer namentlich nicht genannten Gruppe von Mitgliedern des ZK der KPC, der Regierung und der Nationalversammlung an die Bevölkerung der Tschechoslowakei vom 21. August 1968, ibid., pp. D 428-31.

106) Artikel von S. Kowaljow über "friedliche" und nichtfriedliche Konterrevolution vom 11. September 1968, i Boris Meissner, Die "Breshnev-Doktrin", op.cit., pp. 61-64.

fordi der i et klasesamfund ikke eksisterer en klasseløs ret. Da anvendelsen af det formelle selvbestemmelsesprincip ikke ville være selvbestemmelse for folkemasserne i Tjekkoslovakiet, men for deres fjender, og da det samtidig ville medføre en svækkelse af det socialistiske verdenssystem, måtte de socialistiske lande gribe ind.¹⁰⁷ Der bliver således tale om en indskrænket suveränitet og selvbestemmelse for de socialistiske lande.¹⁰⁸

Her er det ikke meningen at komme nærmere ind på "Breshnev-doktrinen" status, men en enkelt markering skal dog gøres. Det forekommer ikke helt præcist at tale om en tilbagevenden til Stalin-periodens opfattelse af proletarisk-socialistisk internationalisme og om en benægtelse af teorien om forskellige veje til socialismen.¹⁰⁹ For det første skal bemærkes, at selv om der sker en vis stramning af praktiseringen af princippet om proletarisk-socialistisk internationalisme (fordi hele den socialistiske blok nu erklæres ansvarlig for bevarelsen af socialismen i det enkelte land), er det tvivlsomt, om ikke dette hele tiden har været princippet indhold, når situationen tilspidsedes.¹¹⁰ Og for det andet kan man næppe lige ud sige, at forskellige veje til socialismen nu ikke længere er mulige. Det er korrekt, at der sker en yderligere fremhævelse af de kommunistiske partiers og den socialistiske opbygnings almene og fælles principper; men dette gælder i langt højere grad den politiske end den økonomiske side af disse principper.

Sammenfattende kan man derfor sige, at to forhold var afgørende for invasionen i Tjekkoslovakiet, hvorved de også blev de egentlige begrundelser for "Breshnev-doktrinen": for det første udviklingen i og omkring det tjekkoslovakiske kommunistparti og for det andet forholdet til SU. M.h.t. det første skal fremhæves de-

107) Suveränitet und internationale Pflichten der sozialistischen Länder. Artikel des Zentralorgans der KPdSU "Prawda" vom 26. September 1968, i Europa-Archiv, Folge 23/1968, Frankfurt a.M. 1968, pp. D 580-84.

108) Vedrørende denne Breshnev-doktrin kan der generelt henvises til Boris Meissner, Die "Breshnev-Doktrin", op.cit., og til Wolfgang Leonhard, op.cit., pp. 261-65.

109) Som hos Boris Meissner, Die "Breshnev-Doktrin", op.cit., p. 31.

110) Omend der er klare forskelle til Tjekkoslovakiet i 1968, kan der henvises til de sovjetiske invasioner i Ungarn i 1956.

centraliseringen og demokratiseringen i partiet, åbningen af en bredere samfundsmæssig debat også uden for partiet, og endelig den klare omdefinering af partiets ledende rolle: gennemførelsen af den kommunistiske politik var ikke længere sikret på forhånd, men krævede nu en bred ideologisk og politisk indsats i de organisationer og statsorganer, der genvandt deres egentlige kompetence. Den heri liggende 'fare' for de andre socialistiske lande var næppe en udvikling som den jugoslaviske, men bestod langt snarere i realiseringen af en anden og noget afvigende form for socialisme end den hidtil "virkeliggjorte".

Hvad angår det andet forhold, er der ikke tvivl om, at Kovaljov udtrykker en meget betydningsfuld angstelse (omend der ikke var grund dertil i forbindelse med Tjekkoslaviet), når han skriver: "En sådan "selvbestemmelse", hvis resultat havde været, at NATO's tropper ville være rykket frem til de sovjetiske grænser, og de socialistiske landes fællesskab ville være spaltet..." (min understregning).¹¹¹ Det vil sige, at det andet forhold, der satte (og sætter) grænsen for suveränitet og selvbestemmelse i de socialistiske lande i Østeuropa, er den sovjetiske forståelse af egne sikkerhedsinteresser, hvilket nok i sidste ende indebærer bevarelse af den indflydelsessfare, der aftaltes i slutningen af 2. Verdenskrig, og som er befæstet lige siden.

Mange kommunistpartier tog afstand fra invasionen og dens begrundelse. For nogle partier betød "foråret i Prag" og den sovjetiske invasion stærkelse af/indledning til en udvikling, der på stadig flere områder medførte markering af selvstændighed i relation til SUKP. Dette gjaldt specielt for de tre mest kendte eurokommunistiske partier, PCE, PCI og PCF, men også for det (på udenrigspolitikken område) autonomisøgende Rumænien.

Generelt kan man derfor sige, at på tværs af forskellige i tempo og indhold i udviklingen af eurokommunistiske partiers politisk-ideologiske positioner betyder udviklingen omkring Tjekkoslaviet i 1968 et væsentligt "lift" for denne udvikling, således at disse partier meget afgørende er med til at gennemtvinge den ændring i

111) Suveränitet und internationale Pflichten der sozialistischen Länder. Artikel des Zentralorgans der KPdSU "Prawda" vom 26. September 1968, op.cit., p. D 581.

den verdenskommunistiske organisering og ideologi, der klart sætter igennem efter 1968. Her skal kun henvises til den begyndende ændring på verdenskonferencen i Moskva i juni 1969. Selve konferencens afholdelse og den manglende behandling af udviklingen omkring Tjekkoslovakiet kan nok i en vis forstand ses som en sejr for SUKP. Men konferencen indeholdt også et nederlag derved, at nogle partier for første gang officielt ikke sluttede op bag hoveddokumentet. Det gjaldt således PCI, der kun erklærede sig fuldt enig i dokumentets afsnit om kampen mod imperialismen, og PCE, der underskrev med tydelige forbehold over for dokumentets generelle indhold.¹¹²

Denne selvstændige ideologiske profil blev yderligere skærpet gennem udformningen af programatiske dokumenter og erklæringer i de efterfølgende år¹¹³ - en udvikling der udover sin egen inerti bl.a. blev drevet frem af udfordringerne i "den franske maj" 1968, "det varme efterår" i Italien i 1969 og måske ikke mindst af den økonomiske, politiske og sociale krise, der efterhånden slog igennem i disse lande.

6. Sammenfatning

Den generelle udvikling i verdenskommunismen (og det vil historisk sige Moskva-kommunismen) efter 1945 karakteriseres af ændring og 'afstramning', i hvert fald i relation til væsentlige problemstillinger og til en efterhånden ret markant gruppe af kommunist- og arbejderpartier. Denne udvikling kan i en totalanalyse ikke adskilles fra mere overordnede stormagtspolitiske problemstillinger og en generel politisk-økonomisk udvikling i både øst og vest, ligesom den har en ikke uvæsentlig generel baggrund i polemikken mellem Peking og Moskva, idet udviklingen mod det "østlige skisma" både splittede verdensbevægelsen politisk-ideologisk og svækkede SUKP's muligheder for bevarelse af en - omend væsentlig indskrænket - ideologisk dominans i den delvis loyale del af verdensbevægelsen.

Men denne udvikling er også i væsentlig grad fremmet gennem kla-

112) Fernando Claudin, Eurokommunisme og socialisme, Århus 1978, p. 51.

113) Ibid., p. 109 og note 38, p. 194.

re ideologiske formuleringer. Her kan der specielt henvises til Togliattis ideer i 1956 og 1964 og til de ideologiske udtryk af "foråret i Prag". I denne forbindelse må det også fremhæves, at SUKP afgørende har bidraget til ideologiske nyformuleringer og til denne udvikling generelt. Jeg tænker her især på ændringerne i forbindelse med SUKP's 20. Partikongres, men også på SUKP's relativt defensive forsvar for egne tidligere ideologiske positioner omkring Novemberkonferencen i 1960 og i de mere programmatisk formuleringer i polemikken med KKP.

Med en enkelt væsentlig, omend ikke absolut, undtagelse omkring opfattelsen af det sovjetiske systems karakter, kan man derfor sige, at eurokommunismen på alle væsentlige ideologiske områder har haft mere eller mindre udfoldede forløbere. Man kan ikke hævde, at disse indgår som direkte led i en argumentationskæde for det eurokommunistiske projekt. Men den generelle 'afstrammingsproces' har skabt et teoretisk-ideologisk klima, der klart har lettet eurokommunisternes reformulering af nogle afgørende problemstillinger. Blandt de ideologiske forløbere må to fremhæves som havende haft speciel betydning for eurokommunismen, nemlig Togliattis formuleringer i 1956 og 1964 og "foråret i Prag" 1968. Togliattis formuleringer var de hidtil mest udfoldede i de vestlige kommunistpartier og alene derfor klart relevante, medens "foråret i Prag" også i konkret form for alvor genrejste problemstillingerne om partiets rolle, forholdet mellem stat og parti og forholdet mellem demokrati og socialisme.

På trods af disse forløbere ville det alligevel være forkert at betragte eurokommunismen som en blot og bar forlængelse af en generel tendens til ændring af og evt. afvigelse fra moskvakommunismen. En sådan opfattelse ville være en undervurdering af eurokommunismens mere selvstændige nationale rødder, der i f.eks. Frankrig og Italien krystalliseres omkring overtagelsen af dele af den politiske magt også på nationalt plan. Og den ville derfor også være en undervurdering af den styrkelse af de ideologiske positioner, der ligger i selve det forhold, at de fremføres af de mest væsentlige kp'er i den vestlige verden under en økonomisk og delvis politisk krise.

Skal man vurdere eurokommunismen i forhold til dens tre måske mest afgørende positioner, nemlig (1) kritikken af forholdene inden for verdensbevægelsen og holdningen til den sovjetiske so-

cialisme, (2) påstanden om en snæver sammenhæng mellem socialisme og demokrati og en demokratisk overgang til socialismen, og (3) en demokratisering af partiernes interne struktur og funktionsmåde, kan man konkludere følgende. Med undtagelse af specielt PCE's meget kritiske holdning over for Sovjetunionen har eurokommunismen på disse afgørende områder klare forløbere. Ja, man kan endog delvis hævde, at disse på flere områder både i sit ideologiske udtryk og i praksis har været mere fremskreden end eurokommunismen er i dag.

Tilspidset kunne man måske sige, at den generelle ændring og udvikling i moskvakommunismen og eurokommunisternes på flere områder mangelfulde nyformuleringer (f.eks. socialismeopfattelsen, der næppe endnu adskiller sig kvalitativt fra moskvakommunismens programmatisk formulerede) bevirker, at eurokommunismens eneste 'originale' bidrag er den kritiske holdning til det sovjetiske system. Selv om dette synspunkt kan have en del for sig, forekommer det i dag for tidligt at afsige en så indsnævrende dom over den eurokommunistiske teori og ideologi og udviklingsmulighederne heri. Det er fortsat et åbent spørgsmål, om ikke den fortsatte udviklingsinerti vil tvinge eurokommunisterne til mere udviklede klarere formuleringer af deres ideologiske principper og praktiske politik.